

A cigányság a magyar társadalomban Társadalmi-történelmi áttekintés

/tanfolyami jegyzet/

**Készítette:
Csillei Béla**

Bevezető

Közhelyszámba megy annak kimondása, hogy a magyarországi cigányság olyan társadalmi csoportot alkot, amelyre a materiális, a szociális, a kulturális és a politikai depriváltság valamennyi jegye érvényes. Még ha az etnikumon belül létezik is olyan szűk réteg (becslések szerint alig néhány ezernyi fős létszámról van szó), amely szociokulturális státuszát tekintve nem sokban különbözik a többségi társadalom úgynevezett középrétegétől, a csaknem hatszáz ezres létszámú cigányság viszont teljességgel a társadalom perifériájára szorult. A páriálnak s az ezzel együttjáró kizártságnak nincs olyan ismertető jegye, amelyet körükben ne lehetne felfedezni. Még hozzá annyira cáfolhatatlan módon, hogy e népcsoport státuszjellemzői joggal keltenek riadalmat.

Míg akár tíz évvel ezelőtt is a cigány származású férfiak közel 70 százaléka állásban volt, napjainkra ez az arány - topográfiaileg eltérő módon - öt- tíz százalékra zsugorodott. Ugyancsak tény az is, hogy miközben a munkaképes férfiakat tekintve nem a cigány lakosság 12-13 százaléka munkanélküli, ez az arány a cigány népességben eléri a nyolcvanöt-kilencven százalékot. Végül is arról van szó, hogy a cigányok döntő többsége végképp kiszorult a legális gazdaság munkaerőpiacáról, s minden szempontból marginalizálódott. Az aktív korú cigány népesség több mint kétharmada önálló jövedelemmel nem rendelkező eltartottként él. Korábban a cigány családok több mint fele bérből és fizetésből származott, mára a meghatározó bevételi forrás kizárólag a családi pótlék, és az egyéb jellegű segélyek. S ha mindehhez hozzá vesszük azokat az adatokat, melyek a cigányság képzettségi viszonyait, deviancia-hajlandóságát, moralitási és morbiditási állapotát jelzik, minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy olyan etnikumról van szó, amelyik közvetlen túlélés kényszerével szembesül nap mint nap.

Amikor előítéletről beszélünk, ismernünk kell annak nemcsak konkrét, hanem általános kritériumait is, hiszen a napi gyakorlat és az ellene való fellépés megköveteli mind az előítélet alanyának, mind pedig tárgyának a beható tanulmányozását. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy általánosságban mozgó sztereotípiák határozzák meg ítéletalkotó tevékenységünket. Különösen nem, ha együtt élők, a közös hazáért együttesen cselekvő emberekről van szó, akik - bár a jog és a törvény egyenlőséget biztosít-, lehetőségeiket figyelembe véve számukra ez nem igazolódik be.

„Az előítélet az egyén, társadalmilag meghatározott tudásának az az eleme, ahol a többi elemhez képest szokatlanul nagy az esély, hogy a lehetőség szubjektív valószínűséggé, esetleg bizonyosságéretté alakuljon. Ezáltal az előítélet igazolására vállalkozó egyén érveit önmagából meríti. Innen az előítéletek mély érzelmi beágyazottsága, az új, a más a szokatlan jelenségekkel szembeni türelmetlenség és értetlenség.” (Csepeli György) Másként, az előítélet "hibás és rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv, ami megmaradhat az érzések szintjén, de kifejezésre juthat a viselkedésben.”(Allport)

Tudjuk, előítéletek nem azért élnek, mert a többségi társadalom reakció, intoleráns, műveletlen, korlátolt, miközben a kisebbség türelmetlen, élőködő, dologkerülő, hanem kölcsönös és kutatható okok miatt.

A „kisebbség és a többség összeilleszkedésének valós szociális, kulturális, szokásrendi nehézségei vannak. Nem az előítéletek miatt van cigánykérdés, hanem a cigányság és a nem cigányság együttélésének valós problémái miatt.” (Glatz Ferenc) Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a meglévő és kölcsönös előítéletek csak fokozzák a feszültséget, szinte kilátástalanná téve a közeli megoldásnak még csak a lehetőségét is. Először tehát ezeknek a feszültségeknek a feloldásához kell eljutnunk, hogy a feszültségek feloldásának melléktermékeként eljuthassunk az előítéletek oldásához, a következmények felszámolásához, a gondok enyhítéséhez.

Tény, az előítéletek nagy része nem az előítéletek tárgyából, hanem az előítéletet valló illető, vagy csoport feltételeiből fakadnak. Az előítéletek ésszerűsége tehát csupán látszat, amelynek látszatváltára rádöbbeneni azokat, akiknek előítéleteik vannak, igen nehéz feladat. Ennek következtében elsősorban a megelőzés, az előítéletek képződését megakadályozó szocializáció esélyei azok, melyek eredménnyel kecsegtetnek. Mert ha egyszer létrejött az előítélet, törvényszerűen megkeresi a maga tényeit, tapasztalati alapját és önfejlesztő erejét. Ennek következtében a valós részek hamis egésszé állnak össze, amely azután önmaga fenntartásáról automatikusan gondoskodik.

„Az előítélet saját tárgyáról a vakhit biztonságával megtámogatott egységes képet ad... Az előítéletes tudás kritikájának megjelenéséhez olyan társadalmi gyakorlat kell... melyet az elfogulatlan gondolkodás, a megfigyelés, a kísérletezés, a valóság kontrollálását, átalakítását hordozó cselekvést jelent.”(Csepeli György)

„Azt várnánk, hogy a kisebbségi lét önmagában toleránssá tesz, hogy azok az emberek, akik szenvednek a diszkriminációtól, vagy többségi dominanciától, elnézőbbek, nyitottabbak a másság kérdései iránt, mint azok, akik saját bőrükön ezt soha meg nem tapasztalták. Ez azonban így nem igaz.” (Barcy-Diósi-Rudas)

Az európai térben is harcban áll egymással a szavakban hirdetett integráció és kölcsönös párbeszéd, valamint a civilizációs homogenizáció igénye. S minél inkább halad előre a piacépes és nem piacépes, a nemzetközi munkamegosztásban felhasználható és abban használhatatlan népek, nemzetiségek felosztása, minél nagyobb a félelem a fölöslegessé válástól, annál jobban erősödik az idegengyűlölet és a bűnbakkeresés. Az európai fejlett nemzeteket is megrendítette a feleslegessé, a versenyképtelenné válás félelme. E félelmet komoly társadalmi tömegek hárítják tovább nemcsak saját országaik nemzetiségeire, hanem a kelet-európai népekre is. Óhatatlanul a kelet-európai társadalmakban is föltámad a riadalom a versenyben való lemaradástól, a segédnéppé válástól.

A mai rasszizmus a mi munkamegosztásunkba, fogyasztásunkba, szokásrendünkbe nem illő, „szükségtelen” nép felett mond ítéletet. „Lefelé” utálkozik. Akit gyűlöl és megvet, az nem a fölötte álló, nem is a versenytárs. A nála lejjebb lévő, a kiszorítottabbat gyűlöl. Ez már nem a gazdag és a szegény ellentéte. A cigány, a roma a társadalmak szemében nem egyszerűen szegény, hanem fölösleges. Szegény az lehet magyar, cseh, szlovák, lengyel, de nem cigány. A szegény is rang. A szegény is társadalmi hely. A romát a gádszótól - a fehértől - az különbözteti meg, hogy kívül áll a társadalmi közmegegyezésen. Egy másik világ része.

A jegyzet a sokat hányatott népnek a történetéről, a beilleszkedés rögzített útjáról, az előítéllettel történő szembesülésükről, másrészt a megoldás esélyeiről, lehetőségeiről szól. A jegyzet ennek az elvnek a szerkezeti felépítését követi.

Egy vándor nép Európa keresztútján

"A cigányság eredete, származása és hitvilága a környező lakosság előtt ismeretlen, tehát az egyszerű ember szemével nézve gyanús. A magyar emberek sokkal többet tudnak, pl. a négekről, az indiánokról, mint a cigányokról, pedig velük együtt élnek." (Erdős Kamil)

A cigányok az európai nagyasszhoz tartoznak, eurázsiai eredetűek és indo-európai nyelvűek. Ők az Európába bevándorolt legutolsó keleti nép, nincsenek területhez és országhoz kötve. A cigányok múltját leginkább a nyelvészet és az antropológia (embertan) segítségével, illetve a közvetett források és feljegyzések alapján kutatják. Ezek alapján a cigányság eredetét bizonyító legtöbb adat az őshaza területét a mai India területére teszi. Nyelvészeti szempontok alapján sok, a mai cigány nyelvben megtalálható alapszó eredetét lehet visszavezetni indiai területre. Például: rom = ember, férfi; romni = nő; ezeknek a megfelelője az indiai dom, illetve az óindiai domba.

Indiai eredetre utalnak a következő szavak is: giv = búza, saka = zöltség, guruv = bika, balo = disznó, sosoj = nyúl, ruv = farkas, katel = fon, somnakaj = arany, sasri = vas, dad = apa, raj = úr. A romani nyelv alapján tehető az őshaza Északnyugat Indiába (F. Mihlosich), mivel az ottani dardu nyelvhez igen közel álló, szanszkrittal rokon nyelv.

Az indiai kultúrvilág, valamint az ott ma élő népek életmódja és szokásai is sok hasonlóságot mutatnak a cigányságéval. (A német cigányok magukat sinte-nek nevezik, amely név egy nagy keleti birodalomból származik. Királynéjukat Sinnek hívták, és mivel lányát nem adta Talan királynak, életével kellett fizetnie. Ekkor a szétesett birodalom népe több csoportban nyugatnak vonult. Ez a monda talán az indiai Szind-vidékre utal, az Indus alsó folyása mentére.) Az indiaiak három a "cigányokhoz hasonló" vándortörzset különböztetnek meg, amelyek közül a radzspatok vándorló csoportjai a legfontosabbak. Külső jegyeiket tekintve viszont az indiai népek közül a legközelebbi rokonságban a cigányokkal a domák és bandzsarak vannak. Ugyancsak indiai eredetre utal Valy István magyar teológus diák megfigyelése, aki XVIII. században fedezte fel, hogy indiai diáktársai a környékükön élő cigányokéhoz hasonló nyelvet beszélnek.

A legtöbb bizonyítékot megvizsgálva így arra a megállapításra juthatunk, hogy a cigányok ősei feltehetőleg Északnyugat Indiából származnak, az Indus folyása mentéről. A néprajzi, nyelvészeti és a legújabb embertani kutatások lehetővé teszik a cigányok Észak-Perzsiából való származtatását is. Az bizonyos, hogy hosszabb ideig tartózkodhattak a mai Irán területén, mivel ezt nyelvi elemek, szavak (pl.: dzov = zab, sir = fokhagyma, ambrol = körte, qrast = ló, aspin = acél, posom = gyapjú, cerha = sátor) és a foglalkozási összetételre utaló források is bizonyítják (Fidruszi Abulkaszim a Királyok Könyvében ír zenész hurikról, akiket a cigányokkal azonosíthatunk). A sokáig elterjedt egyiptomi őshaza képét a cigányok maguk is terjesztették a történelem folyamán. Sok nép nyelvében a cigányokat jelölő szavak erre az eredetre utalnak, pl.: az angol gypsy, a spanyol gitano. Valójában elterjedése a Peleponészoszon alapított első településükből ered, amit Gyppének hívtak, ugyanis ek-Gyppe (Egyptien) annyit tesz: Gyppéből.

Olyan források, amelyek tanúsíthatnák, hogy a cigányok miért és milyen körülmények között indultak el hazájukból, nem állnak rendelkezésünkre, ezért a vándorlás kezdetének pontos meghatározása nagyon nehéz feladat. India népeinek az i.sz. I. évezred során több természeti és külső csapást kellett elviselni, és feltételezhetően az ázsiai nagy birodalmak alakulásának következményeként kezdték meg több száz éves vándorlásukat az i.sz. I.-IV. század folyamán. A IX.-X. században perzsa területeken találjuk két nagy csoportban a cigányokat, mint ben- és phen cigányok. A benek Szíria, Arábia felé és ezen keresztül Észak-Afrika területeire vándoroltak, és többen így vélik megérkezésüket a Hispániai-félszigetre, de ezt semmilyen írásos, nyelvészeti illetve tárgyi bizonyíték nem igazolja. A phen- vagy bosa cigányok Örményországon és Dél-Kaukázuson keresztül érkeztek bizánci területre a XI.-XIII. században, mások viszont orosz területekről érik el Európát.

Európa új népei

A fokozatosan beszivárgó népelemek jelenlétének kezdetét Európa határainál nagyon nehéz meghatározni, ily módon a cigányságét is. Egy bizonyos: páratlanul hosszú vándorlásnak tekinthető az általuk megtett út, ha elfogadjuk, hogy a cigányság őshazája India. A XIII. század második felében már a Fekete-tengertől északra és a Duna alsó folyásánál találjuk a cigányokat. Korai településeik már Krétán is megtalálhatók. Valószínűleg Palesztinán keresztül érkeztek ide csoportjaik. Krétán Szümon Szimeonisz "de gente chaimi"-ről ír 1340-ben, akik a cigányok lehettek. Azt azonban figyelembe kell venni, hogy a korabeli balkáni okiratok kivétel nélkül már jelenlévő etnikumként foglalkoznak a cigányokkal. Első nagyobb európai településük a peloponnészoszi Modon városa előtt volt, Gyype néven. E cigány településnek 1483-ban 300, 1519-ben pedig már csak 30 barakkja volt. Ennek oka valószínűleg az egyre gyakoribb török pusztítás. A görög kultúra és keleti egyház területén ezekben a századokban egyre gyakrabban találkozunk a cigányok említésével: Cipruson, Korfun 1346-ban említik őket.

Azt mondhatjuk, hogy az európai cigányság magja a görög kultúra területén keletkezett, és ezután vándorolt román-, szerb-, magyar-, cseh-, és németlakta területekre, Nyugat- és Észak-Európába. Ezt bizonyítják a cigány nyelvben nagy számban megtalálható görög nyelvi elemek is. A kárpáti cigányok nyelvében a görög nyelvi elemek hiányát lehet felfedezni, ami azt bizonyítja, ezek nem bizánci területeken keresztül érték el Európát, hanem kaukázusi és orosz területeken átvándoroltak jelenlegi élőhelyükre. A Kelet-Római Birodalom területén minden bizonnyal az államhatalom gyengesége is nagymértékben kedvezett a cigány kompániák betelepülésének. A felerősödő belviszályok, kereszteshadjáratok és a XI. századtól a török megjelenése felborítja az ország belső rendjét. A gyakori háborúk megnövelték a fegyverkészítők jelentőségét, és munkalehetőséghez juttatta a cigányok egy részét is. Ekkorra a cigányság egyik meghatározó tevékenységévé vált a fémművesség, a kovács-mesterség. A XIV. század második felében a Kelet-Római Birodalom egyre kevésbé tudott ellenállni a terjeszkedő töröknek, így az fokozatosan elfoglalta a Balkán egész területét, 1396-os nikápolyi győzelmével pedig végleg megpecsételte a terület sorsát több száz évre.

Valószínűleg a török előrenyomulása adott lökést a cigányok újabb vándorlásának is, mivel a XV. század elejétől nagy számban jelentek meg Európa más területein. Magyarország ennek a nagyarányú vándorlásnak ekkor még csak átvonulási területe. Kevés csoport marad Kelet-Közép Európában. Zsigmond király és német-római császár oltalomlevelével rövidesen Európa számos pontján megtaláljuk őket. A német államokban 1417-ben, Strasburgban 1418-ban bukkannak fel, 1419 után Franciaország egyes területein, 1427-ben pedig már Párizsban is regisztrálják jelenlétüket. A megjelenésükről tudósító első londoni feljegyzések 1430-ból származnak, Skócia 1492-ben említi őket. Bologna és Róma 1442-ben találkozik első csoportjaival, míg Hollandiából 1429-ből, Spanyolországból pedig 1447-ből vannak adataink róluk. Krakkóban 1423-ban, Litvániában, Skandináviában 1513-14 között írnak róluk a források.

Európában Zsigmond oltalomlevelével és menlevelével megjelenő cigányokat Kis-Egyiptomból jövő népek tartották, akik korábban megtagadták keresztény hitüket, de ezt megbánva vezekelniük kell, és a világot kell járniuk. Ezek a mondák maguktól a cigányoktól származtathatók, és nem sok igazságtartalmuk van. Az általuk használt menlevelek hitelessége sem bizonyított, ugyanis sokszor hamis menleveleket használtak. Az is bizonyos, hogy vallási hivatkozásaik tökéletesen alkalmazkodnak a korszak arculatához. Ekkoriban Zsigmond volt a legnagyobb európai uralkodó, nála jobb pártfogót keresve sem találhattak volna maguknak a cigányok.

Több helyen (főleg azokban az országokban, ahová Zsigmond uralma nem terjedt ki) pápai menleveleket használtak (pl. Franciaországban, Angliában, Itália egyes területein). Történeteik ezekben az országokban - hogy a politikai gondolkodásnak minél jobban megfeleljenek - a következőképpen módosultak: olyan Kis-Egyiptomból jött nép, amelynek Zsigmond vette el országát, és ezért bolyong a világban. Nyugat-Európa azonban nem hosszú ideig nyújtott otthont a cigányság számára.

„Az első cigány csoportok keletről nyugat felé vonulva lényegében a XIV. században fedezik fel Nyugat-Európát. Európa csodálkozva, szorongással és értetlenül fogadja őket. A városiak és a falusiak nem tudják hova sorolni ezeket a váratlanul felbukkanó, nagyhajú sátorozókat, és feltételezett eredetükre vagy félreértett hovatarozásukra utaló névvel illették őket.”(Liégeois, J.-P.)

A felbukkanásukat rögzítő dokumentumok, és az első cigányellenes rendelkezések kelte között nagyon rövid idő mutatkozik. Itáliában már felbukkanásuk évében üldözik őket, Svájc 15 évig toleráns velük, Anglia és Skandinávia első ilyen jellegű rendelkezései 1531-ből és 1563-ból valók, melyek kiutasítják, és halállal fenyegetik meg őket. Spanyolországban a mórokkal és a zsidókkal együtt kezdik üldözni őket az 1492-es és 1499-es törvények. Még 1479-ben a Német Birodalmi Gyűlés is kémeknek nyilvánítja őket, és megfosztja minden joguktól a cigányokat. Tehát azt tapasztalhatjuk, hogy a cigányság, amely a XIV. század végén kénytelen a Balkánról elmenekülni a török veszedelem elől, még egy évszázadig sincs nyugalomban Nyugat-Európa területein, és máris újabb üldözésnek van kitéve.

A cigányság Nyugat-Európában

Nem hagyhatók figyelmen kívül a cigányság történelmi múltjának szempontjából azok a fejlődésbeli különbségek, amelyek Európa különböző régiói között fennállottak. A centralizált államhatalom jegyében szerveződik a társadalom a XV.-XVI. században Nyugat-Európában. A nagy földrajzi felfedezések kora ez, Európa gazdasági élete forrong, kezdetét veszi az eredeti tőke-felhalmozás.

A polgárosodó társadalmak számára egyre nagyobb problémát jelentenek a vándorló cigánycsoportok. E társadalmak részéről tolerálhatatlan volt a felfogásuk a hatalomról, az államról és a magántulajdonról. A cigány csoportok vérségi szerveződésű, a nemzeti autonómiát tiszteletben tartó közössége, pedig nem tudott megbarátkozni

a jobbágyi munkával, a megtelepedés gondolatával, a nyugati feudális rendbe való beilleszkedéssel, az asszimilációval, valamint szokásainak azonnali feladásával. Az egyre erősödő államhatalom még saját uralkodó osztályával is harcban állt. Érthető, hogy az abszolút monarchia uralma alatt még kevésbé volt mód ennek a szabad életformának az elfogadására. A szakadék nagyon nagy volt a két életforma között, ami elkerülhetetlenné tette a véres összeütközéseket. Bár Európából soha nem tudták véglegesen kiűzni a cigányokat, de lélekszámukat egyre szigorúbb intézkedésekkel korlátozták.

Közép-Kelet-Európa:

Európa középső és keleti fele számára ez a reagálás rendkívüli jelentőséggel bíró fejlemény, mivel ez a terület válik a török elől menekülő, nyugaton negatív intézkedésekbe ütköző cigányság gyűjtőhelyévé. Itt ugyanis a cigány létforma és a feudális társadalom közép-kelet-európai szintje közötti távolság jelentősen kisebb volt, mint nyugaton. Ezekben az államokban a feudalizmus folyamatának újjáéledése zajlott, ugyanakkor állandósult a hadi állapot. Ez kevésbé szigorúan szervezett társadalmat és mindenekelőtt munkaerő- és kézműves szükségletet teremtett. Mindent összevetve: ez az állapot több lehetőséget rejtett magában egy újonnan jött népesség számára: pl. munkalehetőséget (főleg hadászati téren), bizonyos mértékű autonómia megőrzését, a társadalomba való beilleszkedés lehetőségét. Közép-Kelet-Európában - így Magyarországon is - a cigányság európai történetének első szakaszában (XV.-XVI. század) nem, vagy alig találkozunk cigányellenes intézkedésekkel. Inkább a tolerancia (elfogadás) a jellemző, ami megtelepítésüket célozza. Hasznosítani kívánják őket, mint kézműveseket (kovácsok, fémműves, puskaporgyártó, tűzszerész, sátorverő), de előfordulnak, mint kémek, futárok és zenészek is. Többször találkozunk velük várak körüli munkálatoknál (sáncásás), ennek fejében, pl. sok helyen adómentességet élveztek, vagy gyakori, hogy ítéletvégrehajtók (hóhérok) voltak.

A cigányság nem egyszerre érkezett a Kárpát-medencébe, a megtelepedés több száz évet vett igénybe. Kutatóink nagy problémája, hogy mikorra tehető ez az időpont. Többen arra az álláspontra helyezkednek, hogy ez az időpont az Árpádok idejére tehető (Enessei György szerint Johannes Bárdosy II. András korára teszi megjelenésük kezdetét, miszerint András szentföldi hadjárata során csatlakoztak volna egyes cigány kompániák a magyar sereghez.) Cigányokra utaló forrás lehet Adrianó Collocci morvamezei győzelemről írt beszámolója, ha a szövegben szereplő "gingari"-t a cigányokra vonatkoztatjuk. A később ismétlődő Anjou hadjáratok, ezek közül is a balkáni háborúk, bő lehetőséget teremtettek a kapcsolatra, a csatlakozás lehetőségére. Ezeket az állításokat a történettudomány mindez ideig nem bizonyította.

Településneveink vizsgálatából is vonhatunk le következtetéseket a cigányok kárpát-medencei megjelenésére vonatkozóan. Czigány nevű település volt már hazánkban 1329-ben, 1381-ben és 1409-ben is. A Czigány nemzetséget 1373-tól említik már a források. Ezek a nemzetség-nevek Szabolcs és Zemplén megyékben fordultak elő, ahol hasonló településneveket találunk. Ezeknél a neveknél azonban a történeti folytonosságot nem lehet bizonyítani. A XV. század elejére tehető tömeges megjelenésük magyar területeken. Ekkor találkozunk a városi feljegyzésekben keletről

jött szegény vándorokkal. Az első biztos forrás 1422-ből származik, mely szerint Luxemburgi Zsigmond úti levelet adott László vajda és népe számára: "Hívünk, László, a cigányok vajdája, más közülük valóknak tekintendő-kel itt Szepesen azon kérelmüket terjesztették elő, méltóztassak felőlük bőségesebb kegyelmünkkel gondoskodni... László vajdát és az alá tartozó cigányokat kifogás és bármiféle zavar nélkül befogadjátok...Ha pedig közöttük támadna bármiféle civódás...,egyedül László vajda tehet ítéletet vagy adhat felmentést." Ez időtől több kiváltság- és menlevél ismeretes, ami a cigányokra vonatkozik. Máriának, Zsigmond feleségének is fennmaradt egy diósgyőri cigányvédő menlevele. Hunyadi Mátyásnak, II. Ulászlónak, Izabella királynénak és Erdélyben Báthory Zsigmondnak 1583-as okleveléig, majd a későbbi főúri családok erre vonatkozó rendelkezéseiig sok hiteles bizonyítéka van a cigányság Magyar Királyságban való megjelenésének. Az állam tehát - vajdáik alá rendelve a cigányokat - bizonyos előjogokkal, oltalomlevelekkel látta el őket. A későbbiek során vajdáik fölé fővajdákat (cigilis) rendelnek, akik székhelyei Győr, Szatmár, Kassa és Léva városok lettek. Ezek a cigilisek nemesi származásúak voltak. Felettük pedig az összes cigány előjárója az "egregius" állt, akit a nádor nevezett ki. Erdélyben külön két nemesi származású fővajda felügyelete alá tartoztak a cigányok - ún. arany-mosók.

A cigányság a középkori Magyarországon

Az 1526-os esztendő követően az országban zűrzavar uralkodott el, amikor is a Habsburgok és a törökök gyűrűjében a társadalom és a politikai vezetés nem sokat törődött a határtól határig kóborló cigányokkal. Mindez különösen érvényes 1541-től, amikor a török hódoltság kezdetét veszi. A cigányok ezekben az időkben komoly hasznot hajtottak az ország számára a török ellenes harcokban. Igaz, hogy a törökök segédcsapataiként is megtaláljuk őket, de ennek jelentősége nem haladta meg a magyar oldalon végzett tevékenységüket. (Ezzel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy egy olyan népcsoportról van szó, amelynek többsége a török által megszállt területen élt. Az ott élők létfenntartásának meghatározója a török lett, ellentétben azokkal, akik már korábban elvándoroltak a balkáni területekről.)

A cigányok kompániái* a korabeli hírszolgáltatás gerincét alkotják, kémeik rendszeresen tájékoztatnak a törökök mozgásáról. Emellett nagy jelentőségük van a vas- és fémmunkáknál, a fegyverkészítésnél és javításnál, valamint az út- és sánckészítésnél. Sok helyen - a fegyverkészítéshez kapcsolódóan - ők látták el a fegyvermesteri és tüzéri feladatokat is. Ők készítik a lovakat lesántító kicsiny, de annál fontosabb elhárító fegyvert, a sulymot. A cigány lakosság még számos más mesterséget űzött: sátorverők, borbélyok, kémeik, futárok, hóhérok és nagyon sokan zenészek voltak. Ekkoriban már számos dokumentum tanúskodik arról, hogy az ország területén a cigányok nagyrésze megtelepedett életet élt.

Erdély területén sok szempontból különleges helyzete volt a cigányságnak. Az egykori Magyar Királyság területén itt éltek a legtöbben. Ennek két fő oka, hogy ezen a területen biztosabb volt a megélhetés (a háborúzó másik két országrésszel

ellentétben), és állandó volt az utánpótlás a román fejedelemségekből. Az Erdélyi Fejedelemségben többen foglalkoztak a cigányok helyzetével, több ország-gyűlésen szerepel napirendként, számos - konkrétan a cigányokra vonatkozó - törvénycikk születik. (Pl.: Czigányok vajdaságáról: "A cigányoknak... vajdájok légyen, kinek esztendő által adófizetéssel tartozzanak".) Erdélyben - nemzetiségi összetételéből adódóan is - nagyobb türelmességet tapasztalunk a cigányokkal szemben. Ott a magyar, szász, román lakosság együttélése maga is kitermelte a cigányokkal szemben tanúsított nagyfokú toleranciát. Hozzáidomultak a falvak és városok sajátos életviteléhez és kielégítették a lakosság egyes ipari és háztartási szükségleteit. A városoknak megvoltak a maguk cigányközösségei, a város falain kívül, ahol rendszerint faházakban éltek. Tevékenységük kiterjedt bizonyos köz-munkákra és büntetés-végrehajtó feladatokra is.

A török kiűzése után a cigánysággal kapcsolatos politikában alapvető változás történt. Az állandó lakhely és foglalkozás nélküli, karavánokba verődött cigány kompániák élesen szembe kerültek a török utáni belső rend helyreállítását szorgalmazó államhatalommal. Nyugat-európai mintára, sorban születtek a különböző korlátozó intézkedések. (Felmerült a gondolat, hogy a cigányokat az elnéptelenedett bánáti területekre kellene telepíteni - mint földműveseket -, de a cigányság sorozatos kihágásai miatt az udvar ezzel kapcsolatos elképzelései kudarcba fulladtak.) Megfigyelhető, hogy amíg a cigánypolitikára kezdetben a megértés az elfogadás volt a jellemző, addig a XVIII. század elejére egyre jobban előtérbe kerülnek az önálló szokásrendet, önálló létet fenyegető rendelkezések. A Habsburgok gondolkodásmódja, a bécsi udvar cigányokkal kapcsolatos rendelkezései az európai kisebbségi politikát tükrözték. A fő cél a cigányok adófizető jobbágyokká tétele, átalakítva addigi jellegzetes életüket, a vándorlást.

A Habsburg udvar az erőszakos kiűzés helyett az erőszakos letelepítést választotta. IV. Fülöp és III. Károly letelepítési rendeletei nagyobb eredményeket könyvelhettek el, mint a korabeli Európa uralkodóinak többsége, pedig itt is nagyon szigorúan szabályozták a kóborló cigányok életét. (Pl. az 1724. évi rendelet a következőképpen fogalmazott: ".akik a birodalom tartományaiban a kóborló közveszélyes életmóddal szakítani nem akarnak, azokat halállal fenyegezzék meg, és hátukra száműzetésük jeléül "R" betűt /relegata = száműzött/ süssék rá, de ha ezt követően a kóborló cigányt újra elfognák, pallos által veszejtsék el.") A rendelet azonban - minden szigora mellett - a beilleszkedés lehetőségét is megteremti. (Pl.: "Mindazok, akik észhez térnének, és a csavargó, henyélő étellel felhagynának, azoknak ígérjenek munkájuk arányában mérsékelt bért ...") A későbbiek során a történelemben mindig ezzel a kényszerítő állásponttal találkozunk a hatalom részéről (más-más tálalásban), és ez nagymértékben megnehezítette a probléma valódi megoldását.

Mária Terézia és II. József cigánypolitikája

A cigányságot érintő átfogó koncepció a Habsburg birodalomban Mária Terézia uralkodásának idejére alakult ki. Úgy gondolták, ha megszüntetik a cigányok identitását, erőszakkal átalakítják életmódjukat, megváltoztatják elnevezésüket, akkor

beilleszthetik, azaz inkább beolvaszthatják őket a társadalomba. A királynő első ilyen rendelete 1761-ből való, amikor a földesurakat kötelezi, hogy adjanak a cigányoknak házhelyet és földet, megtiltja a cigány szó és egyéb, a cigányokat jelölő szavak használatát, valamint a cigányok lóval való kereskedését és lakóhelyük elhagyását. A cigány elnevezés helyett az "új-magyar", "újlakos", "újparaszt", illetve ezek német és latin megfelelőit kellett használni. Későbbi rendeletei az 1767-es, az 1773-as, és az 1779-es (amelyek korábban kiadott rendeletek felújításai), további szigorú intézkedéseket tartalmaztak. Elrendelték, hogy cigányok nem léphetnek egymással házasságra, paraszti öltözetet kell viselniük, fel kell hagyniuk a zenéléssel. A cigány gyermekeket családjuktól elszakították, és paraszti családoknál helyezték el őket. II. József anyja szellemében folytatta cigánypolitikáját.

Sokan dicsérik a Habsburgok cigánypolitikáját, ugyanis ezek a rendeletek közvetve tartalmazták azt a gondolatot, hogy a társadalomnak vannak bizonyos kötelezettségei rossz helyzetben lévő csoportjaival szemben. A Habsburgok valóban humánusabban, jártak el, mint nyugat-európai szomszédai, de nem eléggé emberségesen a cigányság körülményeihez, adottságaihoz és lehetőségeihez képest. Ezek a XVIII. századi kísérletek több ponton is hibásak voltak. A jogalkotók felismerték azt a tényt, hogy a kóborló cigányok veszélyessége elsősorban életmódjukból adódik. Úgy gondolták, hogy vándorlásuk megakadályozásával elejét lehet venni az ebből eredő összeütközéseknek, ezért a rendeletek döntően a sajátos életmód ellen irányultak. "...azonban a cigányságot lehetetlenre kényszerítették. Arra, hogy évszázadok szokásait egyik napról a másikra levetkezze, váljon meg családtagjaitól és felejtse el nyelvét és zenéjét." Hangsúlyozni kell, hogy a cigányság egy része ekkor már letelepedett, így az egységesen alkalmazott rendelkezések óriási problémákat, összetűzéseket okoztak. Az előírásokat vagy túlságosan szigorúan alkalmazták (pl. a gyerekek elválasztását szüleiktől), figyelmen kívül hagyva a megtelepült szorgos életvitelt, vagy a helyi hatóságok egyszerűen negligáltak mindenféle előírást, szabotálva a központi rendeleteket.

A helyi túlkapások és visszaélések egyfelől kialakították és táplálták a cigány-ellenes gondolkodást, másfelől ellenállást váltottak ki a cigány lakosságban a különféle intézkedéssel szemben. Két alapvető gyakorlati dolog szintén hiányzott a sikeres végrehajtáshoz, miszerint a lerombolt cigányputrik helyett a helyi szerveknek biztosítani kellett volna a lehetőséget a megfelelő lakóépület megszerzéséhez, továbbá lehetővé kellett volna tenni számukra a földhöz jutást, hogy áttérhessenek a földművelésre. A legtöbb helyen ez nem így történt.

A XVIII.-XIX. századi cigány társadalom összetétele

A cigányok XIX. Századi osztályozási, felosztási kísérletei során a legkülönbözőbb módokat vehetjük figyelembe.

A három fő szempont:

a.) a cigányságnak saját magára alkalmazott megjelölése

- b.) a különböző cigánycsoportok egymást illető megnevezései
- c.) a környező lakosság megjelölése a cigányokra.

Erdős Kamil osztályozását alapul véve, aki az első szempontot érvényesíti felosztásuknál: Magyarországon a cigányság két fő csoportját különböztethetjük meg:

1. a cigány anyanyelvűt,
2. a nem cigány anyanyelvűt,

Az előbbi csoportba tartoznak a kárpáti cigányok, az oláh (vlách) cigányok. Regionálisan is elkülöníthető a két csoport egymástól. A kárpáti cigányok Nógrád megyében, Budapest környékén és a Dunántúlon lelhetőek fel, míg az oláh cigányok fő tartózkodási helye a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze. A nem cigány anyanyelvűekhez a magyar (romungró) és a román (beás) anyanyelvű cigánycsoportok sorolandók. Romungró cigányok (magyar anyanyelvű) a kárpáti és oláh cigányok le-származottai, az ország szinte minden településén élnek. A beás cigányok (román anyanyelvűek) az ország legkülönbözőbb területein élnek. A "tiszaháti" teknővájók a Nyírségben, a "füstösök" Füzesabony, Békéscsaba, Tiszafüred környékén, a "dunás" teknővájó cigányok pedig a Dunántúl területén élnek ma is. A középkorban az első hullámmal a Kárpát-medencébe érkező cigányság etnikum volt - a kultúra, a nyelv, a közös eredet tudatával -, azonban a közvetlen rokonságot már nem érző új hullámok érkezésével ez az azonosság már nem létezett. A XVIII. század folyamán a cigányság újbóli nagymértékű beáramlása tapasztalható román területekről. Ezeket a - nyelvjárásukban erőteljes román hatást mutató - cigányokat oláh (vlach) cigányoknak nevezzük. (Nem keverendők össze a román vagy beás cigányokkal, akik az 1855. évi romániai cigány "rabszolga-felszabadítást" követően vándoroltak hazánk területére, gyakran szerb területeket érintve. Ők nyelvükben szinte teljesen asszimilálódtak a román nyelvhez.) Oláh (vlach) cigányok ettől kezdve fokozatosan érkeznek magyar területekre még a XX. század elején is.

A cigány népesség tehát két alkalommal jelent meg tömeges méretekben magyar területeken: a XV. és a XVIII.-XIX. század folyamán. A két időpont között is volt beáramlás a romániai fejedelemségekből, de ez rendszerint csak az erdélyi területeket érintette. Ezek az újonnan jött csoportok behozhatatlannak látszó hátránnyal rendelkeztek. Kezdetől fogva elszigetelődés jellemző rájuk. "Számukra ismeretlenek voltak a helyi szokások: a feudalizmus utolsó periódusában járó magyar társadalom beilleszkedési elvárásaitól teljes mértékben elzárkóztak, nem lelték helyüket a társadalom szerkezetében, erkölcsök, tradícióik, belső viszonyaik éles ellentétben állottak a lakosság életmódjával, a politikai hatalom várakozásával."(Erdős Kamil)

Foglalkozási struktúra:

Tény, hogy a cigánykérdés kialakulásában nagy jelentőséggel bírt a cigány emberek foglalkozási összetételéből adódó összeütközés. Valóban vannak helyi összekoccanások, de a cigány mesteremberek elismerten szükséges funkciókat töltöttek be a szolgáltatások rendszerében. A későbbi ipari fejlődésképes volt ugyan kiszorítani a cigánymesterségeket a falu ellátásából, ami a tömegtermelés olcsóbb voltából fakadt. Kelet-Közép-Európában a fejlődés megkésettége a feudális

korszakban még nem tette lehetővé a városi céhes ipar olyan mérvű térnyerését, hogy ne akadt volna lehetőség a cigány emberek számára a falusi háztartási-ipari igények kielégítésére. A cigányok vándoriparosként érkeztek Magyarországra, és az akkor még döntően mezőgazdasági Európába, s hasznosnak mutatkoztak az uralkodó osztály számára.

A gazdasági életben elismerten részt vettek, így számos uralkodói rendelet is biztosította védelmüket és szabad mozgásukat. Később vándoripari tevékenységük miatt, a szabad királyi városok szigorúan korlátozott számban fogadják be őket, így a falvakba és mezővárosokba szorultak vissza. A nyersanyag felkutatása, összegyűjtése, a készáruk értékesítése céljából a piac keresése, valamint a falvaknak készített tartós háztartási cikkek jellege mind-mind állandó mozgást igényelt a fa- és fémmunkát végző cigányoktól. Hiányzott a cigányok többségénél a stabil tárgyi környezet, nem rendelkeztek földdel. A XIX. századig kialakult foglalkozásrendjük a századforduló idején kezd fölborulni, és ezzel a cigányok kezdik elveszíteni az évszázadok alatt megteremtődött, minimális elismerést biztosító munkájukat.

A cigány foglalkozások a cigány lakosság mintegy felének biztosítottak megélhetést. A többiek a nem cigányokkal osztoztak a különböző nap-számos munkákban: voltak közöttük fuvarosok, bányászok, szövönők, háztartási alkalmazottak és dohánygyári munkások. Sok foglalkozás eleve magában hordozta a vándorlást az áru értékesítésének szüksége miatt (köszörülés, üstfoltozás). Az összes hagyományos cigány foglalkozás legfőbb sajátossága pedig abból a tényből ered, hogy a nem cigány környezetre épít. A cigány termelők számára a legfőbb fogyasztó mindig a nem cigány ember, a paraszt volt. A foglalkozás is csoportképző tényezőnek számított a XVIII.-XIX. század óta, éppen úgy, mint a vérségi leszármazás. Az 1893-as összeírás utolsó nagy tömbje a foglalkozásnélküliekről ad képet számunkra. Az északi és nyugati területeken volt nagy az arányuk (Árva és Barcs megyében 35 %, Erdélyben csupán 1-5 % között mozgott).

Reformkortól a Világháborúig

A cigányság helyzetében, létviszonyaiban fontos változás következett be a XIX.-XX. század fordulóján. Ez a változás nem pozitív irányban befolyásolta sorsukat, hanem a tömegtermelés elterjedésével, és a kisipari áruk piacának szűkülésével egyre inkább megnehezítette életüket. A XIX. század elejétől a cigánykérdés ritkábban kerül szóba, aminek az oka, hogy erre az időre esik a kelet-európai nemzeti ébredések kora. A reformkori magyar diétát sokkal jobban érdekelte a nemzeti fejlődés szempontjából lényegesebb kérdések sokasága, amelyeket a polgárosuló társadalom vetett fel egyre sürgetőbben. Erdélyben ugyan történtek kísérletek a keleti országrészben sokkal nagyobb súlyú cigányproblémák megoldására, de ezek az udvar passzivitásán sorra megtörttek. A XIX. század során a cigányokkal való foglalkozás kikerült a jogalkotás látóköréből, s csupán a spontán társadalmi érdeklődés (reformkori sajtó) mezsgyéjén maradt meg, egészen a dualista korszakig. A szabadságharc alatt sokan a cigányok közül nemzetörnek és honvédnek állnak, amiben szerepe van a cigányokban is feléledő nemzeti fejlődésnek.

A dualista cigánypolitika:

A dualista korszakban a cigánykérdés ugyan foglalkoztatta valamennyi államhatalmi szervünket, de ez rendszerint kimerült a szabályozás valamely formájában. A hetven esztendő alatt összesen öt alkalommal került napirendre konkrétan a probléma. Direkt a cigányokra vonatkozó rendelkezés egyedül a letelepítést foglalja magába. Az ilyen jellegű rendelkezések sorát még a kiegyezés évében az 1442/1867 számú körrendelet nyitotta meg, amely megtiltotta, hogy a cigányoknak, különösen pedig egész cigány családoknak útlevelet adjanak a hatóságok, és ha teljesítették is kérelmüket, rendszerint csak a családfenntartónak engedélyezték a helyváltogatást. A dualista kor egészére jellemző, hogy mindig megelőzte a letelepítési jogszabályokat egy korántsem teljes cigány felmérés elkészítése. Fontos állomásnak tekinthetjük 1879-et, amikor már nem közvetlenül a cigányokra vonatkozó, de rájuk is erősen kiható törvényt alkotott az országgyűlés, a kihágásról szóló 1879. évi XL. törvénycikket. Ez ugyanis büntetendőnek minősítette a csavargást. A rendelkezés jelentőségét az adta, hogy a dualizmusban a vándorcigányok és csavargók közé egyenlőségjelet tettek. Így a vándorló cigányokat éppen úgy sújtotta a törvény, mint a csavargókat, habár - mint tudjuk - közülük sokan munkájuk, megélhetésük miatt vándoroltak. 1907 decemberében és 1910 augusztusában cigányügyi kormány-biztosokat nevez ki a kormány, akik feladata lett a cigánysággal kapcsolatos problémák orvoslása.

Külön említést érdemel a cigányügy rendezésére legrátermettebb személy - az 1913-ban kinevezett belügyminiszter -, Sándor János. Igaz ugyan, hogy a háború szülte kényszerhelyzet miatt is, de mégiscsak rendezni kívánta a cigányügyet. Az ehhez kapcsolódó jogszabályok a kóborlások megakadályozásáról, a letelepítési lehetőségekről és a katonai szolgálatról rendelkeztek. Az intézkedések magyarázataként a belügyminiszter megemlítette, hogy a háború okozta drágaság a cigányok életkörülményeit megnehezítette, így gyakorta folyamodnak erőszakoskodáshoz. Ez a megfogalmazás már nem természetükből fakadó rossznak tünteti fel, hanem gyakorlati okokra vezeti vissza a negatív jelenségeket. A tervezett intézkedések azt célozták, hogy a kóbor cigányokat az ország egész területén egyszerre állítsák elő, és a katonai vagy hadi szolgálatra alkalmasakat besorozzák a hadseregbe. A többieket pedig előállítási helyeiken, illetve a kijelölt községekben őrizet alatt tartják mindaddig, amíg községi illetékességüket megállapítják, vagy letelepítésükről véglegesen intézkednek. Más eszköz hiányában a toloncolást (előállítás) alkalmazták a kor cigányaival szemben leginkább.

Gyakorlati hatása és eredményessége mégis nagyon csekély volt. A közigazgatási szervek azonban nem mindig hajtották végre rendszeren ezeket a jogszabályokat, mert körülményesek, és költségesek voltak valamint sok időt vettek igénybe. A napi gyakorlatban aztán kialakult egy sajátos toloncolási mód: minden csendőrőrsnek megvolt a maga körzete, ha ezen belül cigánykaravánra találtak azt elverték és a szomszéd körzet határáig kísérték. Ott ugyanez megismétlődött a másik csendőrőrsrel, és így ment egészen a végtelenségig. Az egyes vármegyék, községek természetszerűleg igen eltérő módon viszonyultak a cigányokhoz. Ezek után természetes, hogy a cigányok mindig olyan területre húzódtak, ahol a helyi

közigazgatási szervek kevesebbet zaklatták őket, vagy enyhébben hajtották végre a központi intézkedéseket. A keleti-délkeleti megyékben számbeli növekedésükbe belejátszott, hogy Románia felől az utánpótlás a század elején is folyamatos volt.

Még két, jelentőségében kisebb intézményt kell megemlíteni: a dologház és a gyermekvédelem intézményét. A kóbor cigányok gyermekeire az 1916-ban kiadott BM. rendelet foglalt állást leghatározottabban. Ennek 4. paragrafusa szerint "A rendőrhatóság a kellő gondozás alatt nem álló 7 éven aluli kóbor cigánygyermekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt gondoskodik." Az ilyen megfogalmazások sok visszaélésre adtak alkalmat azoknak a hatóságoknak, akik elfelejtették azokat a kritériumokat figyelembe venni, amelyek szorosán kapcsolódtak ennek a rendeletnek a végrehajtásához, miszerint "gyermekmenhelyekbe csak olyanokat utaljanak, akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná"

Jól látható, hogy a dualista Magyarországon már erőteljesen szétválik a letelepedett és a vándorló életet élő cigánysággal kapcsolatos rendelkezések nagy többsége. A szabályozások rendszerint a vándorló életet élő cigányokkal foglalkoznak, ugyanis a fő problémát ők okozták a társadalom által általánosan elfogadott rendszerben. A szélsőjobboldali emberszemlélet azonban a húszas évektől egyre jobban rányomja a bélyegét a társadalom nagy tömegeire, és a cigányokat egységes rosszként fogja fel. A Magyarországon is egyre inkább fokozódó diszkrimináció miatt az I. világháborút követő években a cigányság minden addiginál kedvezőtlenebb helyzetbe.

Horthy-korszak és a II. világháború

Az egész korszak közgondolkodására kezd jellemző vonásként rávetítődni az előítélet jól érzékelhetően egyre nőtt a II. világháború felé haladva. Egyre gyakrabban olvashatunk velük kapcsolatban olyan negatív értelmű szavakat, mint "élősdiek", "bűnözők", "gyilkosok", s megoldásként is a koncentrációs tábor, gyűjtőtábor, és nem a munkahelyteremtés merül fel. Hiba lenne persze azt állítani, hogy pl. Szentkirályi Zsigmond, Endre László írásai általános véleményt tükröztek volna az országban, de kellő sajtót kapva, komoly hatással voltak a korabeli közvéleményre és a közigazgatásra. Ezek is elősegítették, illetve tovább éltették azt a sajátos közigazgatási eszközrendszert, amely jelentősen megnehezítette a cigány lakosság társadalmi beilleszkedését. Ezt az időszakot Hermann Antal - neves etnográfusunk - nemes egyszerűséggel csak "cigányvadító közigazgatásnak" nevezte. A merev előítélet csak megnehezítette, de megakadályozni nem tudta a cigányság folyamatos beépülését a társadalomba. A kóbor cigányok egy része lassan felhagyott vándorló életformájával és állandó otthont keresett magának. Ennek a folyamatnak bizonyos mérvű felerősödését tapasztalhatjuk a Horthy-korszakban. Az állandó lakóhely megválasztása azonban korántsem jelentett tisztességes polgári életvitelt, hanem rendszerint a falu széli telepek kialakulását.

Ennek ellenére sorra születtek a megkülönböztető intézkedések. 1928-ban két rendelet látott napvilágot: az egyik megszigorította a dologház intézményét, a másik a Monarchia idejéből ismert toloncolási határozatokat elevenítette fel, kiegészítve

azzal a rendelettel, miszerint meghatározott időközönként - ha szükséges több megye területén egyszerre - úgynevezett cigányrazziákat tartsanak. A helyi hatóságok előszeretettel éltek az e jogszabály adta lehetőségekkel. 1931-ben rendelettel korlátozták a részükre kiadható vándoripari engedélyek számát, amivel jelentősen megnehezítették megélhetésüket. Ugyanakkor korlátozták munkahelyi lehetőségeiket: csak lakóhelyükön és csak a község engedélyével vállalhattak munkát. A rendeleteket az 1938-as BM* határozat tetőzte be, amely szerint minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni. Ez volt az a jogszabály, mely nyíltan törvényessé tette a sokszor minden alapot nélkülöző üldözésüket. A negyvenes évekre pedig kiteljesedett az a folyamat, ami 1907-ben is fellelhető már a hivatalos sajtó hasábjain néhány szélsőségesen jobboldali elképzelésben (Pesti Hírlap - Porzolt Kálmán: "...Kiirtani! Igenis ez az egyetlen mód"), és a német megszállással 1944 márciusától a politika hivatalos színterére is lép.

1944 márciusában már javában folyt a II. világháború, és ez időre már több ezer cigány férfi, nő és gyerek esett áldozatul a német fasiszta politikának. Németországban Himmler 1942. december 16-án adott parancsot a cigányok deportálására, ettől kezdve Birkenauban a tábor egy részét cigány tábornak alakították ki. Az ide került cigányok közül sokan akadtak olyanok, akik nem sokkal előtte még a Wehrmacht egyenruháját hordták, és háborús kitüntetések kaptak. Nálunk is sokuk volt katona a megszállás előtt. Magyarországon a helyi közigazgatás 1942-ben és 1943-ban megtartotta az évenkénti "cigányrazziákat", a hivatalok pedig esetenként helyben tovább "szabályozták" a cigányok helyzetét. Egy ilyen példa, hogy Esztergomban, 1942-ben a város zárt cigánytelep létesítését írta elő minden helyi illetőségű cigány számára: "Cigánynak tekintendő minden cigány származású személy, továbbá, aki cigányokkal él együtt. Cigányok a telepet csak munkavégzés céljából hagyhatják el, a városi sétányon nem haladhatnak át, a városi padokra nem ülhetnek le." 1944. augusztus 23-án a Honvédelmi Minisztérium elrendelte cigány munkásszázadok felállítását, elsősorban repülőtér építésére (Szentkirály-szabadja). Ötven-hatvan századot terveztek (tíz-tizenkétezer fővel) a 18 és 52 év közötti korosztályból. Kóbor cigányokat és foglalkozás nélküli letelepedetteket kívántak előállíttatni a rendőri és csendőri szervekkel. (A Fejér megyei Napló 1944 október elején arról írt, hogy Zemplén vár-megyében minden munkaképes korú cigányt összeszedtek, még a zenészeket is.) Cigány munkatáborokról tudunk Szekszárdon, Véménden, Pécsváradon, Marcaliban és Sárvárton. A munkásszázadokhoz általában 1944 szeptember utolsó hetében vonultatták be a cigányokat.

1944. október 16-án, a nyilasuralom kezdetén a déli hadműveleti terület kormánybiztosa elrendelte, hogy a cigányok tartózkodási helyüket nem hagyhatják el, aki közülük mégis ezt teszi, büntetendő. 1944 november 2-dikán és 3-dikán megindult a cigány családok összeszedése Zala, Veszprém, Vas, Baranya, Somogy, Tolna, Komárom, Győr, Sopron megye településeiről, valamint a Felvidék magyar uralom alatt álló településeiről. A hitleri fajelmélet magyarországi végrehajtója Eichmann volt, aki a zsidóság nagy tömegeinek deportálása után látott hozzá a cigányok likvidálásához. A cigányok deportálására vonatkozó számadatok a jelenlegi álláspontok szerint eltérőek hazánkra vonatkozólag, ez abból adódik, hogy nagyon kevés hiteles forrás áll rendelkezésünkre. 1944 júliusának vége és 1945 márciusa

között mintegy 25-30 ezer magyarországi cigányt deportáltak. Becslésekre támaszkodhatunk a hazatértek tekintetében is. Közismert ugyanis, hogy a cigány lakosság egy része nem volt bejelentve a lakóhelyén, és hazatérése után sem jelentkezett be. Létszámuk kb. 3-4 ezer fő körül lehetett.

Közvetlenül Auschwitzba 2-3 nagyobb egységet irányítottak budapesti és főváros környéki cigányokkal. Nagyobb koncentráció volt még Székesfehérvár környékén, az ide összegyűjtött cigányok nagy részét (több százat) a várostól nem messze irtották ki. A Dunántúlról (főleg Torony, Szombathely, Bükk, Pocsaj térségéből) és Budapest egyes kerületeiből a cigányokat a komáromi várba gyűjtötték össze, majd innen Dachauba és Dachau különböző melléktáboriba, valamint Rawensbrückbe szállították. Nagyon sokan közülük a megérkezés után rögtön gázkamrába kerültek. Elhurcolásuk és kiirtásuk éppoly irracionális és a politikai hatalmi harctól távol eső volt, mint a zsidóké. Csakhogy a cigányok civilizációs befolyása nemhogy a zsidó hatást érte volna el, hanem az európai nemzetek civilizációs befolyásukat tudatuk peremére állították. 1945 után nem jutott nekik föld a földosztáskor, kárpótlásszenvedéseikért a kárpótláskor. Elhurcolásuk és kiirtásuk oly észrevétlen maradt, ahogyan egy „fölösleges fajhoz” illik. Kiszelektálta őket a náciizmus, s ma fölöslegesnek nyilvánítja őket Kelet-Európa valamennyi társadalma. A cigány lakosság Magyarország többi népességéhez viszonyítva még mindig több évszázados hátránnyal, késéssel tud csak bekapcsolódni a társadalmi átalakulásokba.

A cigányság az 1945 utáni Magyarországon

1945-ben ugyan megszűnt minden hivatalos hátrányos megkülönböztetés valamennyi kisebbséggel szemben, az állam deklarálta teljes jogegyenlőségüket, ez azonban a cigányság nagy rétegei számára nem volt érzékelhető. Alkotmányunk fajra, nemre való tekintet nélkül minden magyar állampolgár részére egyenlő jogot biztosít a munkához, tanuláshoz, a közügyekben való beleszóláshoz. Az azonban, hogy az egyenlő jog nem mindenki számára jelent azonos lehetőséget, sok emberben fel sem merült. Az Alkotmány rendelkezései szorosan összefüggtek a korszak gondolkodásával és bizonyos értelemben illúziójával. A cigányok nagyobb része azt sem tudta felfogni mit jelentenek az 1945-ös történelmi változások. A felnőttek többsége analfabéta vagy fél analfabéta volt, és a falvakon kívül eső cigánytelepen lakott, ahol nem volt út, villany, rádió, de nem jutottak el hozzájuk a napilapok sem. Nem ismerték fel, hogy a hátrányos helyzetű csoportok számára nem elég csupán ugyanolyan lehetőségeket biztosítani, mint általában a lakosság többségének, hanem hátrányuk csökkentése érdekében többlet előnyökre van szükségük. Ez okból is, valamint a cigány etnikum elismerésének hiánya miatt, hiányoznak az első évtizedek intézkedései közül a kifejezetten cigányokra vonatkozó döntések.

1945-ben a földosztással megkezdődött a falusi társadalom átalakulása. A cigányok zöme azonban kimaradt a földosztásból. Azt, hogy miért kapott kevés cigány földet, egyrészt megmagyarázza az igényjogosultak köre, ugyanis földhöz juttatandók voltak a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok és olyan nagycsaládú kisbirtokosok gyermekei, akiknek földbirtoka (az örökrészükkel együtt) 5

kat. holdnál nem volt nagyobb. A cigányok nagy részét nem lehetett besorolni a fenti kategóriák egyikébe sem, mivel a cigányság nem kötődött a mezőgazdasághoz, munkájuk szolgáltató, iparos tevékenység volt. Másrészt a helyi Földigénylő Bizottságok 2/3-os szótöbbséggel egyes kérelmezőket juttatásra alkalmatlannak nyilváníthatott, s ezzel kizárhatta őket a földosztásból. Igaz, hogy semmilyen bizonyító erejű dokumentum nem áll rendelkezésre ezzel kapcsolatban.

Ezzel ellentétben a fejlődő ipar viszont egyre szélesebb skálán kínált elhelyezkedési lehetőséget a cigányság számára. A zömében vidéken élő, szakképzetlen cigányságot tömegesen szívta fel az ipar. S ennek következtében nagyarányú elvándorlás indult meg az ipari centrumok irányába. A jelentős tömegeket megmozgató nehézipari fejlesztés a közszükségleti cikkek és szolgáltatások terén jelentős hiányt idézett elő. Ez az 50-es évek végéig lehetővé tette bizonyos hagyományos cigány foglalkozások továbbélését. Ekkor 2100 cigánytelep volt. Ezekben az emberi életre alkalmatlan építményekben lakott a cigányság 70-80 %-a. A határozat szerint a munkaképes cigányok 33 %-a állandó, 32 %-a pedig alkalmi jellegű munkaviszonyban állt. A 60-as évektől felgyorsult a cigányság társadalmi felemelkedésének üteme. Ennek alapvetően gazdasági okai voltak, ugyanis az 50-es évek végétől kezdődően az addigi "szakképzetlen munkaerő"-bőséget hiány váltotta fel. Az iparcikkek olcsókká váltak, ezáltal egy sor javítószolgáltató szakma feleslegessé vált. A vegyipar, a kohászat, a gépgyártás és az építőanyag-ipar fejlődésével a cigányság elveszíti régi létalapját és jelentős tömegei kapcsolódnak be a gépi nagyipar társadalmába. Ez azt jelentette, hogy a gazdasági kényszer bizonyos területeken áttörte az előítéletek miatti elzárkózást. Megindult a cigánygyerekek intenzív beiskoláztatása, a cigánytelepek felszámolása.

Az MTA Szociológiai Intézete a cigányság helyzetének pontos feltérképezése érdekében 1971-ben átfogó vizsgálatot végzett. Ez által pontosabb képet kaptunk a magyarországi cigány lakosságról. 1971-ben a magyarországi cigányság létszáma 320 ezer fő volt. A cigányok 71 %-a magyar, 21 %-a cigány és 8 %-a beás (román) anyanyelvű. Országos viszonylatban magas volt a telepen lakó cigányok száma, ami megközelítette a 210 ezer főt, ebből 7-8 ezer Budapesten, 30 ezer vidéki városokban és 170 ezer falun. A cigány lakások 92 %-ában nem volt vízvezeték, 44 %-ában villany és 32 %-ában árnyékszék. A 14 éven felüli cigányok 39 %-a volt analfabéta. A munkaképes korú férfiak háromnegyede állandó munkaviszonnyal rendelkezett, további 10 %-a önállóként, vagy ideiglenes munkaviszonyban folytatott keresőtevékenységet, 15 %-uk pedig eltartott volt. A foglalkoztatottság a nőknél alacsonyabb, aminek alapvető oka a nagy gyermekszám. A cigány nők 30 %-a kereső, és 70 %-a eltartott. A cigány családfők 11 %-a szakmunkás, 10 %-a betanított munkás, 55 %-a segédmunkás, 13 %-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 %-a napszámos, 6 %-a pedig önálló tevékenységet végez.

A 70-es években vesz nagyobb lendületet a cigánygyerekek beiskolázása, ekkor már szinte minden általános iskolás korban lévő gyereket beiskoláznak. A 80-as évek végén több mint 85 % százalékuk szakmunkásképzőbe járt ezeknek a cigány fiataloknak. A nehezedő körülmények hatására azonban hogy egyre inkább csökken a továbbtanulók, sőt a 8. osztályt befejezők aránya. Az állam cigányokkal kapcsolatos

politikája több területen képes volt javítani a cigányság helyzetén, közelíteni azt a nem cigány lakosság helyzetéhez. A kimutatható eredmények ellenére azonban a cigány közösségek társadalmi, gazdasági fejlődésének döntő problémáit nem tudta megragadni, és így eredményei látszólagosak, emiatt a rendszerváltás igen kedvezőtlen indulást jelent a cigányságnak. A cigányság helyzetének változtatására, jogaik érvényesítésére, a már meglévő hátrányok csökkentésére és a polgárosodás kialakítására a civil szervezetek és a kisebbségi jogvédő egyesületek, valamint az Országos Cigány Önkormányzat megalakulásával van esély.

Egy önmagát kereső nép és az idegengyűlölet - saját hazájában.

A magyar társadalom inkább szegénybarát, mint a szegényeket kizáró értékrendet vallott mindig is. A hagyományos értékrendek mind-mind a társadalom felelősségét hangoztatták a szegénység létrejöttében. Azt hirdették, hogy a szegénységet a társadalmi igazságtalanság idézi elő. A szegénység nem volt szégyen. Az ötvenes évek világában a szegénység közös életvilágot is jelentett, amelyben patriarchális és paternális viszony volt a falu és a város szegényeihez, a „falusiak” és a cigányok, a külvárosi magyar és cigány családok között is. A cigányok hagyományos foglalkozásukat űzték, hagyományos peremvilágban éltek. A cigány szegény volt, de szereppel bíró személy. A hatvanas években beinduló mezőgazdasági átalakítás és a háztájítás, az újabb iparosítási és városiasítási hullám, de legfőképpen a magánmunka és a magánfogyasztás differenciáló szerepe új értékrendet hozott. Létrejött a kettős munkaerőpiac.

Mind a formális, mind az informális munkaerőpiac kettévált: az egyik oldalon a munkához és többletjövedelemhez jutó, alkalmazkodó és alkuképes erős csoportok, a másikon a munkához és jövedelemhez kevésbé vagy egyáltalán nem jutó gyenge alkuképességű csoportokra. A cigányok az iparosítást és a városiasítást főlemelkedésként élték át. A munkaerőt felszívta az iparosítás újabb hulláma, illetve a városi építkezések. A hagyományos cigány-életforma az ingázással és a bejárással, a tevékenységek fölöslegessé válásával szétmállott. A cigány betanított és segédmunkás állandó keresetre állt be, a magyar társadalom részévé vált.

A hatvanas évek korszaka végrehajtotta a magyar társadalom felemás polgárosítását és ezen belül a cigányok proletarizálását. A maradék-gyűjtögető nomadizálás és a kézművesség, kupeckedés mellékessé vált. A cigányok többsége a hetvenes évek végére bérből és fizetésből élő bérmunkás. Az állandó vagy legalább biztos alkalmi munka, a lakótelepekre és falusi házakba való letelepítés, a munkásszállások és a munkásszállító buszok a romák emlékezetében hős- és sikertörténet. A szegénysors mégis egyfajta befogadás a modern munkamegosztásba, lakóhelyi közösségbe, oktatási és szociális rendszerbe. Ugyanakkor a gazdagodás és szegényedés, a polgárosodás és a dolgozók szétváló világa között megszűnt a megértő-segítő viszony. A gazdagodó válasza saját gazdagodására a több és jobban végzett második gazdaságbeli munka, az idővel és az anyagi javakkal való bánni tudás, a képzésre, a tanulásra befektetett nagyobb munkamennyiség. A szegénység magyarázatánál egyre kisebb a jelentősége a társadalmi felelősségnek s egyre nagyobb az

„önhibának”, a szegény dologtalanságának, iszákosságának, „rossz természetének”. Ezért fontos a többség számára a szegénységtől való elkülönülés.

A magyarországi cigány népesség „örök történelmi zavarban” van más kultúrája, rítusai révén. A cigány betanított és segédmunkás, a falusiak „brazil gépsorában” foglalkoztatott szegődményes és kettős munkaerőpiacon a kiszolgáltatott és alávetett helyzetébe kerül. Ennél is nagyobb probléma a szegény, a cigány felhalmozásra képtelensége. Ez a felhalmozásra képtelenség egyszerre származik onnan, hogy nem adatik meg neki, hogy olyan munkát végezzen, amiből felhalmozhatna, másrészt értékrendje, nagycsaládi-rokonsági életmódja, a „természetes vagyonközösség” a felhalmozás, a gyűjtés ellen szól.

A cigány gazdagodásakor, kispolgáriasodásakor, falusivá válásakor nemcsak azért menekül saját családjá cigánysága elől, mert fél a faji előítéletektől, hanem azért is, mert a cigány erkölcsök szerint meg kell osztania tulajdonát és jövedelmét rokonainak legszélesebb körével. Ez teljesen ellentétes a magyar kiscsaládi, individuális modellel és a személyes felhalmozással, fogyasztással, amely a fölemelkedés mintája. A cigánytelepek felszámolása a két értékrend közötti konfliktust bevitte a faluba, az élet súrlódásaiba.

A falu zárt viselkedéskultúrája a cigány színes, nyíltan élő életvilágával idegenül áll szemben. A felfelé törekvő magyar világban a szegénységet s ezen túlmenően a cigányokat a lehető legközvetlenebb veszélyként, csapásként fogják fel. A populáris kultúra természetes módon alakítja ki a félelem és a szegény- és cigányellenes ellenállás mítoszait, történeteit. S természetesen létrejönnek a „magyar” házak, utcák, falurészek, falvak, városrészek és a cigány csökkentett (cs) értékű házak, alvégek, gettók, temetők. Mindezt tetézi, hogy a szociális rendszer hetvenes évekbeli kiterjedése a szegények, a cigányok életét is megéri.

Az ekkorra kialakult népi vélekedés szerint vannak, akik megérdemlik s vannak akik nem érdemlik az állami jószándékot. Az állam a szociális segélyezéssel mintegy bérszülésre készíti a roma nőket, a gyereket teszi a juttatások révén családfenntartóvá. Kialakul a lefelé irányuló agresszió, a könyörtelenül megkülönböztető ítélet. A kilencvenes évek gazdaságpolitikája a megoldást az ingázó és bejáró szegények hazaküldésében találta meg. A roma dolgozókat a válság megfosztotta munkájától, jövedelmétől és kivívott helyétől. Többségüket megfosztotta a városi léttől. A vállalatok elsőként a szabolcsi, nógrádi, zalai ingázó, fekete vonaton járó, munkásszálásokon lakó romákat küldte haza a falujukba. A távlattalan és reménytelen helyzetű, átképezhetetlen, iskolázatlan, nagycsaládos cigány népességet abban a falusi világban kötötte meg, amelynek megrendült az életvilága. E falvakban nem volt munka, nem volt föld, eszköz. Az általános megoldássá a falusi gettó vált.

Az előítélet, a kölcsönös bűnbakkeresés, a bántás, a megalázás továbbadása lefelé megindult a falvakban, s a gyűlölet lángja magasra csapott. A felhalmozói és a fogyasztói falu jobban féltette a tulajdonát és a munkahelyét, mint valaha. A zsidókkal, a svábokkal, a románokkal vagy a szlovákokkal szemben nincs „mi” - és „ők” -tudat,

mert nem életformájuk, életviláguk részei. A cigányokkal szemben annál inkább van. Ezért válik minden alsóbbrendű, csóró és szegény automatikusan „cigánnyá”.

A roma népesség falusi kitelepítése egyben letelepítés is. A száműzetés, a kitzasztítás a hálózatokkal és kapcsolatokkal ellátott nagyvilágból egyben önálló, önfenntartó roma faluközösségeket teremtett. Létre jönnek az önálló cigányfalvak, mint Tiszabó, Tiszaroff, Tiszabura, stb. E falvakban természeti és nem piaci gazdasági közösség, csererendszer működik. Gyűjtögetés, a falusi vagyon felélése, portyázó lopás és némi önfenntartó természetes gazdálkodás a jellemző.

A cigány falvak két csatornán keresztül tartanak kapcsolatot a külvilággal. Az egyik a roma vállalkozó, aki a gyűjtött, szerzett anyagokat felvásárolja és eladja, illetve a munkaerő egy részét alkalmilag vagy állandóan hálózatában fölhasználja. A másik csatorna az állami vagy félállami, külföldi és hazai karitatív szociális juttatások elosztói csatornája. A falu ideje e külkapcsolatok órájához igazodik. A felélés, a gyűjtögetés, a szociális potyautasság a természetes életforma, amelyből nincs kiút. A felügyeletet és az ellenőrzést itt nem annyira a külső társadalom, hanem a belvilág erős emberei alkalmazzák. Az elosztók, a hálózatfenntartók, az önkormányzat vezetői, a vállalkozók és kocsmárosok tartják fenn a kényes egyensúlyt - a természetbeni elosztással, a pénzbeni források monopolizálásával és a jól szervezett erőszakkal.

Ezek a természetes gettók nem okoznak igazi társadalmi zavart. A konfliktusok a határmezsgyéken adódnak. A város menti vagy a városi gettókba zárt roma népesség konfliktusképessége vitathatatlan. Mivel e körben az önfenntartás a szociális potyautasság mellett meghatározott iparok és szolgáltatások üzésével képzelhető el - játékipar és forgalmazás, fémgyűjtés, szemégtüberálás, csempészsés, prostitúció -, érthetően kialakulnak a helyi tűzfészkek. Az önkormányzatok a válságok kezelésénél a falusi kitelepítést, a külvárosba szorítást, illetve a lehatárolást igyekeznek jól-rosszul alkalmazni, vegyítve a rendőri erőszakot a szociális lefizetéssel.

A rendszerváltás egyértelmű vesztese a roma népesség. Az arctalan, de könyörtelen piac nem tud mit kezdeni velük. A közvéleményben a cigányellenesség csak nevet ad a kitzasztításnak. A cigánytelepeken sajátos azonosságnélküliség uralkodik, cigányok is meg nem is, falusiak is meg nem is, földijeink is meg nem is, sehonnai vándorok meg nem is. Nem cigány öntudat köti össze őket. A közös tán a sajátos fatalizmus és csodavárás, a bűnök és erények más elosztása. Kétségkívül az első határvonalat a magyarok és cigányok között az alullévők húzták. A falusi, kisvárosi és a nagyvárosokban érintett kisemberek kezdték magukat megkülönböztetni az iszákosság, a munkaképesség, az együttműködési készség, a tulajdonhoz való viszony alapján. Gyámhatóságok, orvosok, iskolák, tanárai kényszerültek arra, hogy végiggondolják az együttműködés kockázatait. És tovább nőtt az előítélet, amely már érveket, indokokat is talált magának.

Az együttéléssel nem érintett elit csak a konfliktusok elharapódzása miatt kényszerült arra, hogy állást foglaljon. A helyi, alulszervezett önvédelmi mechanizmusokat kezdik fölvaltani és elitek által kialakított, tulajdon- és vagyonvédő, termelékenységet és hatékonyságot megfogalmazó értékrendek és mechanizmusok. Az alullévők

védekezési mechanizmusa valamiféle erkölcsi rend, életforma, status quo fenntartására irányult. A felülvizsgáló viszont a globális piaci világ, a hasznosság, az egyén civilizációs használhatósága s ennek megfelelően a tulajdon, a jólét védelmére irányul. Ez az új rasszizmus. A tevékeny rasszizmusnál, még félelmetesebb ez a fölöslegességre és szükségtelenségre utaló közöny.

Csak hogy a fölöslegesek és szükségtelenek, egyszóval a piacképtelenek számára nincs más lehetőség, mint a járadékon a létminimum alatt élés, a természetes önfenntartás és csere vagy a bűnözés. A szélesedő egyenlőtlenség felé tartó társadalomban a szociális potyautasság dühöt, a bűnözés pedig rettegést vált ki. Itt nem használ se rábeszélés, se feddés. A védett és távollévő felülvizsgálók s a szegény és védtelen alulélők között ebben a kérdésben nem lehet megértés. A társadalom tudja, hogy maga vágta el az útját a legális fölemelkedésnek. A bűnözés etnicizálása még a szegénység etnicizálásánál is veszélyesebb folyamat. Pontosan végigkísérhető volt mindez az Egyesült Államokban. A fekete szegény, a szegény fekete. Majd: a fekete bűnöző, a bűnöző fekete. E folyamat immár itt is lejátszódik: a szegény cigánytól a bűnöző cigányig. Minél kevésbé akarja a társadalom a tisztességes szegényt, a magyar szegényt befogadni, minél inkább kényszeríti a cigánynak vélt életformákba, annál inkább folyik a menekülés a *romaság* elől.

A nyolcvanas évek közepének válságában, a kilencvenes évek demokráciájában a többségi társadalom megszerezte a gyűlölethez való szabadságot és jogot. Immár nincs az az állam, amely visszatartana a szegényeket, a cigányokat nyílt megvetésétől. Sőt az állam ugyancsak kifejti a szolgáltatás-ellenszolgáltatás, a piaci teljesítmény ideológiája alapján a maga nem különösebben szegénybarát ideológiáját. A stigmatizáció joga immár általánossá válik. A cigányságot körülveszi őket a hallgatás, a számkivetés, a jövőbe szóló útlevél nélkülség schengeni határa. A gettófalak nem közöttük, hanem az emberekben, magukban vannak.

A munkavállalás esélye

Ma már egyértelműen látható, az évtized radikális átalakulási folyamata alapjaiban rázta meg az társadalmi intézményeket, a képzésben és különösen a szakképzésben részt vevő speciális intézményeket. Komoly terhek kerültek az amúgy is ingerszegény környezetből érkező munkavállalókra, gyenge képzettségük miatt szinte a teljes esélytelenséggel induló emberekre. Megszűnt az a hatalmas szivacs, a gyáróriások hálózata, mely felszippantotta a többnyire szegény eredményességgel és szakképzettséggel, vagy anélkül dolgozó embereket. Az általános iskolában folyamatosan utolsó helyen álló, kudarcélményekkel gazdagon rendelkező, elégséggel átbukdácsoló keresik a szakképző intézeteket, hogy akár a legcsekélyebb értékű, de mégis valamiféle végzettséggel rendelkezzenek. A kutatások azt igazolják, szakmunkástanuló az lesz, akit a kemény társadalmi determinánsok erre a területre sodornak. Értékorientációjukat, értékválasztásukat jelentős mértékben befolyásolja ez az indulás-indíttatás.

A szakképző iskolákba felvett cigánygyerekek túlnyomó többsége jelentős szociális, művelődési-műveltségi hátránnyal érkezik. Szegény családból, munkanélküli felnőttekkel, hozzátartozókkal körülvéve, folyamatos mindennapi konfliktusok kezelhetetlen hálójában, kitörésre képtelenül. Az a szociokulturális mező, mely társas viszonyaikat befolyásolja, eleve szükségleteiket is regrediálja. Marginális értékeik mentén haladva, gyakorta saját érdekeik ellen cselekednek.

A szegény lét a legtöbb hátrány újratermelésén alapul és ez tovább fokozódik a társadalmi mobilitás bezárulásának következtében. Ezek a problémák halmozottan jelentkezik a válság következtében hátrányos helyzetbe került régiók településein élő, de cigány lakosság esetében. A társadalmi-történelmi okok, a halmozottan hátrányos helyzet folyamatos újratermelődése, valamint a meglévő infrastrukturális különbségek következtében a lecsúszott, elszegényedett és helyenként a perifériára csúszott cigányság nem képes lélekszámának megfelelő arányban iskoláztatni fiait. A kevésbé tehetős, napjainkra súlyos anyagi gondokkal küszködő *cigány családok* gyermekei számára eddig létező szinte egyetlen esély a szakmatanulás a változások folytán minimálisra csökkent. A szakképző iskolák tanműhely hiányában olyan szakmák tanulását preferálják, melyek magánvállalkozók, kisiparosok bevonásával is elsajátíthatók. A kisiparos napjainkban azonban csekély mértékben vesz fel tanulót. Szerényebb körülmények között élőt, hátrányos helyzetű fiatal, cigányt pedig egyáltalán nem. Ez tovább mélyíti azt a meglévő szándékot, mely a elválasztja a polgárosodás folyamatában résztvevőket.

A cigányság, mint előítéletnek kitett, hátrányos helyzetű csoport

A halmozottan hátrányos helyzetű rétegek, az etnikai kisebbségek, tehát az a szubkultúra amelyből a gyermek származik, szemben áll az intézmény céljaival, vagy legalábbis közömbösen viszonyul hozzá. Az a szubkultúra, amely úgy érzi, hogy saját fizikai és társadalmi és környezetének alárendeltje, aligha erősíti az egyéni biztonságérzetet. Az ebben élő cigány szülők aligha értik meg, gyermekeik akár csak egyszer is magasabbra emelkedhetnek. Látens szinten tehát akkor is lehet összeütközés, ha ez közvetlenül nem jelenik meg, csupán abban, hogy a gyermek nem tanul tovább.

A leszakadó rétegekhez elsősorban a sikertelen csoportok sorolhatók, az általános iskolát nem végzettek, a speciális iskolába járók, a középfokon tovább nem tanuló, a szakképzésből és a középiskolából lemorzsolódók, a munkaerőpiaci igényeknek nem megfelelő szakképzésben részesültek. A fenti csoportok közös jellemzője, hogy a pályafutásokat kudarc kísérte. A sikertelenségükben ugyanakkora nagyságrendben szerepel a gyenge tanulmányi eredmény és a gyerekek szembefordulása az iskolával, mint intézménnyel. Az iskolai konfliktusban megjelenő tanár-diák összetűzés csak növeli a gyerek és családja közötti szoros összecsapás létező valósága. Ehhez csatlakozik még a pályaválasztás megalapozatlansága, amely nullára redukálja a munkaerőpiacon történő megjelenésük sikertelenségét. Ezt bizonyítja az a felmérés is, amely jelzi, a cigány fiatalok túlnyomó többsége második félévben hagyja abba szakképző tanulmányait.

A továbblépés útja

Az iskolázottság, szakképzettség, vállalkozó kedv és képesség, alkalmazkodóképesség, munkahelyi adaptációs képesség mind erőteljes meghatározói a munkaerőpiacnak. A szakmai kvalifikátlanság, az alacsony iskolázottság biztos következménye az innen történő kiszorulásnak. A változás elsősorban az iskolázatlan cigányságot sújtja, a szakképzetleneket, a megfelelő családi-gazdasági háttér nélkülieket. A nagyon rossz iskolázottsági mutatókkal bíró leszakadt cigányság az ország gazdaság átalakulásának első vesztese lett. A statisztika kimutatja, valamennyi középiskolában csökkent a cigány tanulók száma. Ennek egyen következményeként tovább szűkült a cigányság felemelkedésének esélye. Ma a karrier útja az iskolázottságon, az általános és szakirányú műveltség megszerzésének az útján keresztül vezet. A hátrányos helyzetű cigány fiatal pedig, átbukdácsolva az általános iskola útvesztőin, már be sem kerül a középiskolába. Ha mégis, valami szerencse folytán felvételt nyer, hamar megérti, a sikerhez többnyire önazonosságának a feladása kell. A jelenlegi magyar iskola merev rendszere kizárólag a beilleszkedést, a szokások, az életmód elfogadó magatartást teszi lehetővé. Ami ezzel ellentétes, csupán ellenérzést, előítéletet, vagy ellenállást vált ki.

Deviáns magatartásformák előfordulása a cigányság körében

Gazdasági, szociális, kulturális, demográfiai viszonyokat tekintve életkörülményeiket és életmódjukat figyelembe véve, a következő változások örvénylő gyűrűjébe szorítva a magyar társadalom talán legproblematicusabb rétege a cigányság. A cigányság helyzetének problematikussága az utóbbi években tovább fokozódott. Egy átmeneti felületes integrációs időszak után újra kezdenek kiszorulni a társadalomból, a margón kívül rekedni, és ha nem avatkozunk be, akkor itt előreláthatólag tartósan megreked a többség, és ez a cigányság szinte minden szociális mutatójában kimutathatóan az égre kiáltóan megjelenik. A cigányság képzettségi színvonala 1984 – 85 óta az önmagában javuló iskolázottsági mutatók ellenére – távolodik a magyarországi átlagtól. Foglalkoztatási mutatók messze elmaradnak az össznépeségre jellemző anyagoktól. A cigányság körében megfigyelhető demográfiai jellegzetességek a hátrányok mennyiségi és minőségi újratermelését jelentik vagy jelenthetik. A szociális, gazdasági és demográfiai tendenciák feltehetően a cigányság normarendszerében is megjelennek, súlyos és belső konfliktusokat, s különböző társadalmi beilleszkedési zavarokat okozva. „A tartós és reménytelen munkanélküliség azonban nemcsak a cigányok, hanem az egész magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémája. Az elmúlt hat évben úgyszólván semmit sem tettünk a tartósan munkanélküliek elhelyezése érdekében. Ezt az embertelen gyakorlatot nem folytathatjuk tovább.”(Kemény István)

Megélhetési bűnözés, a cigányság és az előítélet

A bűnelkövető magatartás magyarázata során már a múlt század vége felé felbukkan a kutatók munkáiban a társadalmi és gazdasági tényezők jelentősége. A tudomány a bűncselekményt, mint az egyéni és társadalmi közös termékét írja le, rámutatva, hogy

a makró és mikro szintű magyarázó tényezők szerepe. A különböző bűncselekmény típusoknál más és más. Tehát nem kizárólag az egyéni sors és nem az etnikai hova tartozás magyarázza meg a megélhetési bűnözést, ez a magyarázat tudománytalan és rasszista. A kutatások a vagyon elleni bűnözés magyarázatában a társadalmi, szociális tényezők között az anyagi helyzet meghatározó különös jelentőségét emelik ki. e bűncselekményi kategória jelentős részét a megélhetési bűnözés létével magyarázzák. A rossz gazdasági, munkaerő-piaci helyzet (munkanélküliség) jelentőségét a vagyon elleni bűnözés alakulásában többen kimutatták, s elsősorban statisztikai adatok elemzése révén szoros kapcsolatot mutattak ki vagyoni helyzet, a munkanélküliség és a vagyon elleni bűnözés alakulása között. 1974-1988 közötti időszakban számos tanulmány látott napvilágot a cigánybűnözés sajátosságairól, kiterjedésének, struktúrájának alakulásáról.

Az ebben az időszokban végzett statisztikai regisztrációk és vizsgálatok azt mutatták, hogy a cigány népesség körében a bűnöző magatartás előfordulása mintegy kétszerese a nem cigány populáció körében tapasztalt gyakoriságoknak. A regionális kutatások azonban kimutatták, hogy a cigányság bűnözése az ország gazdaságilag elmaradottabbnak tekinthető régióiban a legmagasabb, ahol a bűnözés átlaga is viszonylag magas, azaz a cigányság bűnözési gyakorisága nem tér el lényegesen a cigánysággal azonos társadalmi helyzetű rétegekben tapasztalható arányoktól. Mindez azon szemlélet megerősödését eredményezte, hogy a cigányság nagyobb bűnözési gyakorisága a cigányság szociális helyzetével, normakonfliktusaival, illetve annak változásaival hozható kapcsolatba. Ez pedig tovább erősítette az előítéletek szövevények hálóját.

A cigányság helyzetében a rendszerváltás körüli években ill. az azóta történt módosulások a megélhetési bűnözés szerepének módosulására utalnak. A cigányság képzettségi színvonala az utóbbi évtizedben távolodott a magyarországi átlagtól. Az ebből adódó hátrányokat fokozza a foglalkozási struktúrában való elhelyezkedésük negatív irányú elmozdulása. Rendszerint a munkaerő-piacon kevésbé keresett szakmák felülreprezentáltak a cigányság körében, így feltételezhetően a cigány lakosság körében a végzettségi hátrányokhoz képest fokozottan jelennek meg az elhelyezkedési problémák. A helyzetet tovább súlyosbítja a korábbi évtizedekben a cigányság körében megfigyelhető integrációs törekvések rendszerváltás körüli visszafordulása, ami a normakonfliktusos szituációk gyakoriságának növekedését vonhatta maga után. A cigányság társadalmi, szociális, demográfiai helyzetében, normarendszerében bekövetkezett változások a cigányság körében előforduló normasértő magatartások jelentőségének és tartalmának módosulását eredményezhetik. Ebben segíthet a média.

A cigányság képe a médiában

Az előítéletek erősödésében ill. csökkentésében kiemelt szerepe van a médiának, az írott és elektronikus sajtónak. Ennek következtében elengedhetetlen megvizsgálni, milyen az országos napilapok cigányképe a tömegkommunikációs eszközök általános

sajátosságai alapján? Mit jelent és mekkora a fontossága van a sajtó által bemutatott cigányképnek? Hogyan és mit kellene megváltoztatni a sajtó cigányképében?

Az országos napilapok a tömegkommunikációs eszközök rendszerének vertikális tagoltságát tekintve az országos szinthez tartoznak, a horizontális tagoltsága alapján pedig a nyomtatott médiák csoportjában helyezkednek el. A sajtótermékek három fő csoportja közül az újságokhoz tartoznak, ez megszabja a fő feladatukat is, ami az általános érdeklődés kielégítését jelenti. Tény, a médiában megjelent közlemények mesterséges világot hoznak létre nem tekinthetők a valós világ történéseiből vett reprezentatív mintának. Az országos napilapok által láttatott cigánykép is egy mesterséges kép, amely nem hűen tükrözi vissza a cigányság valódi életét. Az országos napilapok szerkesztői a cigánysággal kapcsolatos rengeteg hír, információ szelektálásával, a cikkek tartalmában a hangsúlyok kijelölésével, a bennük szereplő értékek és összefüggések meghatározásával egy olyan sajátos, torzított cigányképet hoznak létre, melyben, pl.: bizonyos cigánycsoportok aránya nagyobb, másoké kisebb, mint a valóságban.

Azt is tudjuk a korábbiak alapján, hogy média által látatott kép általában sok sztereotípiát tartalmaz (különösen az etnikai kisebbségekkel kapcsolatban), így a magyar országos napilapok által sugallt cigánykép is feltehetőleg sztereotípikus lesz. Előzőleg beszámoltunk a tömegkommunikáció szórakoztató funkciójával erősödéséről tájékoztatói funkció rovására és arról is, hogy gyakran a negatív tartalmú, erőszakos hírek szórakoztatóbbak, mint a pozitív hírek. A tömegkommunikációs eszközök általános sajátosságai alapján a magyar országos napilapok cigányképére tehát az várható, hogy:

- Mesterséges kép lesz (nem reprezentálja a magyarországi cigányságot)
- Ez a mesterséges kép sztereotípikus lesz
- Ez a mesterséges, sztereotípikus kép negatív lesz. Tehát nagy lesz problémákat, erőszakos cselekményeket bemutató cikkek aránya

Kiemelten fontos, hogyan mutatja be a sajtó a cigányokat? Média nélkül leginkább csak a saját közvetlen környezetünkben rendelkezünk a cigánysággal kapcsolatban információkkal, a média segítségével azonban messzi országok cigányságáról is hírt kapunk. Éppen ezért veszélyes, ha a média egy negatív, torzított, sztereotípikus cigányképet sugall, hiszen többnyire – nem ismervén a cikkek konkrét szereplőit – csak ezen írásokból tudunk tájékozódni. Mivel az információk valóság tartalmát hajlamosabbak vagyunk elfogadni, ha az már meglévő véleményünket erősíti meg, nagyon káros lehet a cigánysággal kapcsolatban negatív sztereotípiákat hangsúlyozni a sajtóban. Ez sok előítéletes ember negatív véleményét erősítheti tovább, főleg ha érdekeltek is abban, hogy negatív véleményük legyen (a segélyért folyó versenyben konkurenciának érzik a cigányságot).

Vizsgálatok, kutatások is igazolták, hogy a negatívan látott kisebbségek, például a tolvaj cigány viselkedésének látott oka kollektív, genetikai ügyként áll előttünk. Ha a cigányok által elkövetett bűnügyekről olvas az ember, azt másképpen kezeli az ember, mintha a többségi csoport által elkövetett bűntényről olvasna. Tény, ha a kisebbség

tagja az, aki a negatív cselekedetet hajtja végre, akkor sokan lebecsülik a helyzet kényszerítő erejét, a véletlen szerepét, azt, hogy esetleg jó szándékú volt az elkövető, illetve talán nem tudta előre, hogy negatív következményei lesznek cselekedetének, és nagyobb jelentőséget tulajdonítanak genetikai tényezőknek. Ha azonban a többségi csoport tagjainak negatív viselkedésével kerül szembe az ember, akkor sokkal inkább hajlamos mentséget keresni az illetőnek. Éppen ezért a sajtónak felelősségteljesen kellene eljárnia a cigánysággal kapcsolatos híreknél.

A hitelességgel kapcsolatban egyértelmű, miként befolyásolja a média hatását, ha azt gondoljuk, hogy hiteles forrásból származik az, amit olvasunk, akkor jobban elhiszük az információ valóságtartalmát. Ezért fontos az, amit a hírekben írnak, hiszen a híreket az emberek többsége objektívnek, hitelesnek tartja, és nem veszik azt figyelembe, hogy a hírszerkesztők sokszor nem a legfontosabb, hanem inkább a szórakoztató jellegű híreket közlik. Ha van a cigánysággal kapcsolatban egy probléma, akkor azzal csak addig foglalkozik a média, ameddig hírértéke van a témának, és így gyakran nem nyílik lehetőség arra, hogy egy témát részletesebben tárgyaljanak, illetve addig követik csak nyomon a helyzet alakulását, ameddig az nem válik unalmassá. Ha a sajtó nem közöl egy cigánysággal kapcsolatos, fontos hírt, akkor az emberek többsége számára gyakran olyan mintha meg sem történt volna, hiszen csak az létezik, ami leképződik.

A megoldás értelmében fontos lenne, ha a média tájékoztató funkciója erősödne. Nagy szerepet játszhatnának így a tömegtájékoztatási eszközök, pl. olyan cigánysággal kapcsolatos tudományos kutatások eredményeinek közvetítésében, amelyekről máshonnan nem szerezhethet információt az átlagember. Ezáltal ha az előítéletek csökkenéséhez nem is, talán ahhoz hozzá lehetne járulni valamelyest, hogy ne növekedjenek az előítéletek. A kutatások összefüggésében nézik a cigánykérdést, és nem kiragadva egy-egy kis eseményt, ahogy az átlagcikk tesz. Éppen ezért lenne „kötelessége a sajtónak közölni a kutatási eredményeket, mert a sajtó maga járul hozzá az előítéletek növeléséhez azáltal, hogy egy – egy cigánysággal kapcsolatos hírben nem közli a helyzetet előidéző okokat, összefüggéseket.

A Kemény-féle 1994-es felmérés alapján a romák 35%-a 15 éven aluli, és csak 3%-uk több mint 59 éves. A nem cigány lakosságnál ez pont fordítva van (Czene, 1994). Így bár lehet, hogy a cigányság körében nagyobb a családi pótlékok igénybe vevők aránya, más szociális juttatásokból viszont csak kisebb mértékben részesülnek. (pl: nyugdíj. Közép- és felsőoktatás, ösztöndíj stb.), és az alacsonyabb várható átlagéletkor miatt kevesebb ideig is kapják a szociális juttatásokat. Kemény István 1971-es felmérése szerint 1971-ben az ország munkaképes korú férfi lakosságának 88, a roma 85%-ának volt munkahelye, tehát közel azonos mértékben rendelkeztek állással a cigányok, mint az országos átlagok.

A Kemény – féle 1994-es vizsgálat szerint származásúak gazdasági aktivitási rátája 7%-al alacsonyabb a nem cigányokénál. Viszont a munkával nem rendelkező, aktív korú cigányok körében másfélszer annyian keresnek munkát, mint a vele összehasonlítható nem cigányok körében. A cigányság nagyobb arányú munkanélküliségének több oka is van: a gyakori iskolázatlanság, szakképzetlenség, illetve az , hogy a hogy a cigányok legnagyobb arányban az ország válság sújtotta

régióiban élnek. Kertesi Gábor kutatásai során megállapította, hogy ezek az okok azonban még felerészben sem magyarázzák a cigányok és a nem cigányok munkanélküliségi rátájának különbségét. Kertesi a másik fő oknak a munkaerő-piaci diszkriminációt látta. Szerinte egyébként az, hogy a cigányok aktivitást rátája alacsonyabb, mint a nem cigányoké, visszavezethető iskolázottsági lemaradásukra és a nagyobb gyerekszámra is. Azt is megállapította (statisztikai módszerekkel), hogy ha a cigányok lennének olyan helyzetben, mint a cigányok akkor körükben alacsonyabb lenne a munkavállalási hajlandóság. (Kertesi, 1994)

Magyarországon végzett egyes szociológiai tanulmányok kimutatták, hogy a munkaerő-piacon diszkrimináció létezik a cigányok ellen, legtöbb esetben a cigány munkavállalók ugyanazért a munkáért ugyanabban a beosztásban kevesebb bért kapnak, mint a nem cigány munkatársak.(Daróczi 1992) A munkaerő-piaci diszkrimináció vizsgálata azért nehéz, mert gyakran már csak a jog alkalmazása esetén, külön diszkrimináció alkalmazása nélkül is hátrányos helyzetben van a cigányság, hiszen több közöttük, pl. szakképzetlen munkaerő. Egy 30 esetet tanulmányozó vizsgálat kimutatta, hogy a cigányok elbocsátása valamilyen formális kritérium alapján minden esetben igazolható volt, de ugyanakkor nagyobb arányú volt a cigányok elbocsátása, mint az ugyanolyan, vagy hasonló munkakörben dolgozó nem cigányoké.(Tomka 1991)

Az átmenet gazdasági problémái sok cigányt sújtanak. Van olyan megye, ahol a munkaképes cigány lakosság 50-70 %-a munkanélküli. Ilyen helyzetben nem meglepő, hogy növekszik körükben a bűnelkövetés, a deviancia. Sokan azonosítják a cigányokat a bűnözőkkel és vannak, akik úgy tartják, hogy a cigányok vérében van a lopás. Más kutatások szerint a „cigánybűnözés” elsősorban rétegspecifikus jelenség és nem sok köze van a cigányság etnikai sajátosságához. Ezen kutatási eredmények tehát megmutatják, hogy a nagyobb arányú munkanélküliség, bűnözés a cigányság körében nagyrészt nem genetikai, vagy kulturális okokkal magyarázható, hanem rétegspecifikus, és, hogy amikor több lehetőségük volt a cigányoknak dolgozni, akkor sokkal többen dolgoztak is. Ezért volna szükséges, hogy, legyen a tévében cigány származású bemondónő, cigány újságírók, mert jelenlétük érték és normateremtő funkciója előnyös lenne.

Veszélyes a cigányság problematikus voltának túlhangsúlyozása, mert ez oda vezethet, hogy a sajtót olvasó számára kilátástalanak, reménytelenek tűnhet a cigányság helyzete, amelyen már változtatni sem érdemes. Másrészt mivel a cikkek nem foglalkoznak eleget azzal, hogy miért alakult ki ez a helyzet, a megfelelő összefüggések bemutatása hiányában a problémákért a cigányságra hárul a felelősség. Ha a cikk csak azt emeli ki, hogy körükben nagyarányú a deviancia, de nem szól az okokról, akkor könnyen juthat az olvasó arra a következtetésre, hogy az említett negatív jelenségek etnikai eredetűek. Ez a negatív probléma – orientált cigánykép egyedül a művész elit esetén vált maradéktalanul pozitívvá, azonban, mivel a művészeket, sportolókat külön csoportnak tartják, ez nem változtat az olvasóknak a cigányság egészéről alkotott negatív képén.

A cigány elit egy másik csoportjával, a politikai elittel kapcsolatban is egyfajta pozitív kép kialakulását várnánk, és ha ez a pozitív kép létrejönne, az – ellentétben a művész elittel tapasztalhatóknál – az egész cigányságról kialakított kép pozitívabb voltához járulhatna hozzá. Azonban mivel a sajtóban sok cigány politikai szereplő viselkedésével kapcsolatban kifogások merültek fel nyíltan vagy rejtetten), ez a pozitív kép nem jön létre se velük, se a cigánysággal kapcsolatban. A közéleti cigány szereplőknek csak elenyésző százalékról írtak, hogy tagja valamilyen nem cigány szervezetnek. De nemcsak a közéleti szereplők, hanem a cikkek többi cigány szereplője is egyfajta „etnikai gettóba” lett beszorítva: szinte mindig kisebbségi, „cigányügy” kapcsán szerepeltek. Ez alól csak egy témakör volt a kivétel: a kriminológia.

A leggyakrabban előforduló témakör az előítélet, diszkrimináció, etnikai konfliktus volt. Sok cikk foglalkozott a roma – rendőr, cigány – nem cigány etnikai konfliktussal. Az, hogy a sajtóban ilyen sokszor jelentek meg gyakran tettelegesséig fajuló cigány – nem cigány ellentétek, nagyrészt az események nagy „hírértékének” „köszönhető, annak, hogy negatív témájú, erőszakos cselekedeteket is tartalmazó cikkeket általában érdekesebbnek találják az emberek, ezért a cigánysággal foglalkozó írásokban is gyakran a média szórakoztató funkciója kerül előtérbe.

Szerintem fontos lenne azonban, hogy inkább a média tájékoztató funkciója erősödjön. Így nagy szerepet játszhatnának a tömegkommunikációs eszközök, pl. olyan cigánysággal kapcsolatos tudományos kutatások eredményeinek közvetítésében, amelyekről máshonnan nem tud információt szerezni az átlagos befogadó. Lényeges lenne, hogy a cigányság tagjai individualitásuk teljességében jelenthessenek meg a médiában. Az újságírókat rá kell ébreszteni annak fontosságára, hogy nagyobb utánajárással, több felkészültséggel, az összefüggések mélyebb bemutatásával írják meg cikkeiket egy olyan témakörben, amelyhez súlyos tévhitek, félelmek és görcsök tapadnak.

A következmények

A legnagyobb problémát azonban az jelenti, hogy az emberek túlnyomó többsége ellenségesen viszonyul a cigánysághoz. Ez olyan abszolút külcsoportként jelenik meg a szemükben, amely főként negatív csoportként funkcionál, és amelytől teljes mértékben elhatárolja magát. A hazai kisebbségek közül legkevésbé a cigányokat tekintik az emberek a nemzet részének. Ennek következtében olyan tulajdonságokkal jellemzik őket, amely a kultúrátlanságukra, az életmóddal kapcsolatos normák megszegésére utalnak. Azt, hogy a cigányellenes előítéletek ilyen erősek, azt azzal magyarázhatjuk, hogy a cigányság beilleszkedésével járó konfliktusok állandóan újratermelik őket. Abban pedig, hogy ezek az előítéletek már az egész társadalmat áthatják, komoly szerepet játszanak a tömegkommunikációs eszközök. Ezek a megnyilvánulások azt tükrözik, hogy a közvélemény csak önálló etnikumként fogadja el a cigányságot, asszimiláns csoportként nem.

„Az emberek többsége szükségesnek tartja a cigány hagyományok megőrzését, elismeri a cigányság kulturális teljesítményét, és nem kívánja meg tőlük, hogy elmagyarosodjanak.”(Lázár Guy).

Mindezek mellett tény, a túlnyomó többség nem hiszi, hogy a cigányság beilleszkedhet a többségi társadalomba, elfogadva annak normáit. Ennek következtében nem a cigányságnak nyújtott támogatás fokozását, hanem a kényszerítő eszközök hatékonyságának fokozását várja el. Tagadhatatlan, a bizalmatlanságot már nem is annyira a cigányságról szerzett közvetlen tapasztalat, hanem az önálló életre kelt előítélet táplálja. Ennek megváltoztatásában kulcsszerepe van a médiának.

Mindenkinek be kell látnia, hogy piaci, vállalkozói eszközökkel a cigányság beilleszthetetlen. Beillesztésükre - igen lassú és drága felzárkóztatásukra - többé-kevésbé három módozat kínálkozik.

„A többség és a kisebbség viszonyának alapkövetelménye az egyén és a kollektíva számára az esélyegyenlőség biztosítása. Ez csak akkor biztosítható, ha a többség elfogadja a pozitív diszkrimináció intézményét.” (Glatz Ferenc)

Egyrészt a természetes önellátásra és önfenntartásra nevelés a falvakban, vagyis a századokkal ezelőtti vagy mai indiai, afrikai természetbeni rendszerek tanítása és intézményeinek megteremtése. A piaci megfelelés helyett a természetbeni csere logikáját kell szocializálni és számon kérni. A második módozat az önálló termelő és szolgáltató szövetkezesek, legális és féllegális vállalkozások erősítése. Az alkalmi munkák, a bandavállalkozások áttekintése és fölhasználása. Végül, de nem utolsósorban a cigányok iskoláztatása és képzése a közszolgálati funkciókra. A vállalkozások, a piaci szereplők aligha fogják átvállalni a cigányok képzésének és munkába állításának költségeit. A legkézenfekvőbb munkahely, ahol az állam véghezviheti a szocializálás, a bevonás, egyben a másság elfogadásának nehéz feladatát, a közszolgálat.

Rendőrnek, katonának, vasutasnak, postásnak, szociális munkásnak, ápolónőnek, védőnőnek, önkormányzati tisztviselőnek lehet és kell kiképezni önálló oktatási programokkal. A piacnak nagy szükség van a romákkal is kapcsolatra képes rendőrökre, ápolónőkre és szociális munkásokra. Ehhez a képzéshez természetesen a gyerekeket kollégiumokba, más életfeltételek közé kell helyezni, ehhez a közalkalmazottak körében az együttműködéshez szükséges hangulatot kell megteremtteni. Csak a közalkalmazottá váló cigány fiatalok gyerekeiből és unokáiból lehet piacképes, iskolázott, versenybe induló egyén. Csak a közalkalmazotti szférával együttműködő, együtt élő polgár értheti meg, hogy a cigányok lustaságáról, piszkosságáról, megbízhatatlanságáról vallott faji előítéletei tarthatatlanok.

Összefoglalás

Jóllehet egyelőre még nem tudható, hogy a cigányság krízis-helyzete valóban szociális robbanáshoz vezet-e, ám ennek veszélye mindig fennáll. Az, ami a depriváltság állapotát fenntartja, s ami a páriálétet tartósítja, mindenekelőtt az anyagi és a kulturális javakhoz való hozzáférés hiányából, illetve korlátozottságból határozható meg. Ugyanakkor az egyik napról a másikra való élés szükségképpen kelti életre a távlattalanságot és a teljes apátiát. A dologtalan életmódból eredően is, de még inkább azért, mert a cigányok életesélyei igen szűkre szaladtak. S mindez éppen a rendszerváltozás révén vált nyilvánvalóvá. Mert miközben valóban ennek a folyamatnak a legnagyobb vesztese a cigányok, ebben nem az a paradox, hogy hirtelen, törésszerű változást hozott, hanem hogy teljes tehetetlenségre kényszerítette a cigányságot.

Részben abból, adódóan, hogy munkaerőpiaci esélyeiket visszavonhatatlan megszüntette, részben pedig abból, hogy felszámolhatatlan alulprivilegizáltságuk a konzerválható tudás és az önsegítő stratégiák hiányából következik. Olyan zárványhelyzetbe kerültek, amelyből szinte képtelenség kitörni. S a zárványhelyzetet fenntartó ökonómiai, szociális és kulturális folyamatok eleve olyan társadalmi státusz helyzetet jelölnek számukra, amelynek hosszú távú felszámolásában az oktatásnak, a képzésnek, de mindenekelőtt a szakképzésnek minden szempontból meghatározó szerepe van.

Mert bármennyire igazi is az a tény, hogy a materiális és szociális javakhoz való hozzáférés esélyét itt és most kell megteremtteni, de ugyancsak evidencia, hogy a már említett önsegítési stratégiák valamiféle képzettségi minimumot ab ovo feltételeznek. Az eltartotti - segélyezett létből való fokozatos kilépéshez ez elengedhetetlen. Hiú ábránd lenne azt feltételezni, hogy az egyre szűkülő szociális redisztribúcióból a cigányság úgy részesedhetne, hogy mindezt társadalmi konszenzus kíséri. Éppenséggel azt tapasztalhatjuk nap mint nap, hogy a társadalmi előítéletek annyira erősödnek fel, amennyire a nem cigány származású állampolgárok vélt előnyt látnak akár a segélyek elosztása kapcsán is. Holott a segélyezés - paradox módon a cigányságot úgy konzerválják a deprivált lét körülményei között, hogy a többségi társadalom tagjai öngazoló érveket is kereshetnek ebből. Mármint abban az értelemben, hogy a cigányokat csupán élősdű dologkerülő népességnek lehet tartani.

Ha viszont abból indulunk ki, hogy a cigányság marginalizálódása semmi másra nem vezethető vissza, mint arra a társadalmi tényre, hogy a gazdasági javak termelésében helyzeténél fogva nem tud részt venni, legalábbis elgondolkasztató, hogy morálisan számon kérhető-e dologtalanságuk. A piacgazdaság anyagi és szellemi feltételeinek társadalmi túlereje a cigányok felett olyan nagy, s az egyén érvényülési esélyei ezzel szemben olyan reménytelenül csekélynek tetszenek, hogy kénytelen visszavonulni és valamiféle tradicionális mimikri segítségével hozzá hasonulni az elkerülhetetlenhez. Vagy azokat az utakat és lehetőségeket megtalálni, amely olykor szükségképpen minősülnek deviánsnak.

Bűnözőnek viszont senki sem születik, hanem legfeljebb azzá válik. Mert ha valaki képtelen az önfenntartás minimálisan legális lehetőségeivel is élni, szükségképpen arra kényszerül, hogy másfajta eszközöket vegye igénybe. Aki ezt a körülményt

figyelmén kívül hagyja, mindvégig az előítéletek rabja marad. Holott arról lenne szó, hogy cigányság társadalmi integrációja csak akkor tekinthető valóságosnak, ha ennek megerősítő feltételei szociális és kulturálisan egyaránt adottak. Menthetetlenül a politikai jelszavak önkényes egyoldalúságába zuhan minden olyan elképzelés, amely a cigányság felzárkóztatását ideológiakusan közelíti meg.

A kulturális autonómiához való jog - mely a cigányság emancipációs mozgalmának közege - abban intézményes gyakorlatban érthető tetten, amelyben használható ismereteket nyújtó iskolák működnek. S ha valamire érvényes az interkulturális nevelés fontosságának társadalmi igénye, akkor ez olyan intézményekre vonatkozik, melyek instrumentális ismereteket és hasznosítható szakmákat adnak. A képzettség-szakképzettség, amely szükségszerűen magával vonja az átképzés – továbbképzés lehetőségét, szinte teljesen bezárult a cigányság előtt. A szakképző intézmények gyakorlati oktatásában a cigányfiatalok nem képesek résztvenni a meglévő előítéletek, az anyagi hátrányok és a családi környezet motivációs hiánya miatt.

Ennek következtében szakma-mesterség nélkül maradnak egy előítélettel terhes, meglehetősen ellenséges világban, a munkaerőpiaci részvétel esélyének szinte teljes hiányával. Az a társadalmi struktúra azonban, amely viszonyainál fogva újratermeli az egyenlőtlenségeket, elve nem zárhatja ki magából, hogy segélyek helyezett esélyt nyújtson a hátrányos helyzetből indulóknak. Ezt kell felismernie, hiszen hosszabb távon a hátrányos helyzetük közvetlen támogatása mindenképp jó befektetést jelent. Mégpedig annyi haszonnal megtérülőt, hogy egyenesen a társadalom stabilitása függ ettől. Az az önmagát túlbizonygató szándék, hogy a cigányság autonóm kultúráját csak úgy őrizheti meg, ha különállóan él a többségitől, nem egyéb, mint annak elleplezése, hogy a cigányok deprivált léthelyzetén nem is érdemes változtatni.

Ha az utóbbi megállapítás szemernyi igazságot is tartalmazna, akkor is tarthatatlan lenne. Kivált, ha figyelembe vesszük, hogy olyan demográfiai változások indulnak el a mai magyar társadalomban, melyek alapján a szembetűnően csökkenő összlakosság előregedésével a cigányság jóval fiatalabb korösszetételével óhatatlan számolni kell. Míg a népesség alig öt százalékát teszi ki a gyermekszám, a cigányok esetében meghaladja a tizenhárom százalékot. S ezt a mutatót figyelembe véve, az új analfabétizmus riasztó valósága is felrémlik. Méghozzá annál inkább, minél kevesebb gyerek kerül óvodába és iskolába. Senki sem „tabula rasa”. Mindenki kora gyermekkorában hozzá igazodik az őt körülvevő világhoz, később pedig olyan eszmék, értékek kormányozzák, melyek saját, már önmagukban is sajátosan társadalmazott reakciómódjukat fejezik ki. De amilyen mértékben a privátszférában az értéktorzulások megjelennek, a követhető magatartásminták inkább a devianciát, semmint az integrálódást erősítik.

Nehéz lenne kimutatni, hogy az öröklődő szociokulturális minták mennyi előnyt és mennyi hátrányt hordoznak magukban. Mindenesetre az kétségtelen, hogy a szocializáció egész folyamata intézményfüggő. Az elsajátított értékmenták alapján még a bűnözés is magyarázható, akárcsak az önpusztító életforma másfajta változata. A beavatkozásnak, illetve az intézményes szocializálásnak mindig abban áll a nehézsége, hogyanképes megtalálni a mértéket az integrálás és az akaratlan

asszimilálás között. A cigányok esetében ez olyan fontos szempont, melyet lehetetlen figyelmen kívül hagyni.

Még ha a társadalmi meghatározó tényezőkkel szemben feltételeznénk is, hogy az emberi adottságok történetietlenül konstans jellegűek (egyszerűbben fogalmazva: aki cigány, az az is marad), a valóságban éppen az ellenkezője történik. A cigányság társadalmi integrációja az szó szoros értelmében olyan folyamatként fogható fel, amelyben a személyi és a közösségi integritás semmilyen szempontból nem sérülhet.

Miközben arról sem feledkezhetünk el, hogy az önazonosság megőrzése nem csupán egyéni elhatározásokon múlik, hanem attól a többségi társadalmi környezettől, amely mindezt természetes igényként fogadja el. Ha minél több oktatási intézmény vállalja feladatként a konvertálható szakmai képességek átadásán túl a közösségi identitás megerősítését, az interkulturális nevelésnek csak az előnyei szaporodnak.

Ebből a felismerésből kiindulva: ha a cigányság társadalmi integrálódását bárki fontosnak tartja, túl kell lépni azon a vélekedésen, hogy a filantróp állami vagy egyéni segítségnyújtás bármiféle eredménnyel járna. Sokkal inkább arról van szó, hogy a piacgazdaság és a plurális társadalom viszonyai között olyan cigány és nem cigány polgárookra van szükség, akik nem elszenvetői sorsuknak, hanem tevékeny formálói. Ehhez viszont ismeretek, készségek szükségesek. A deprivált élethelyzetet nehéz ugyan egyik napról a másikra felszámolni, de ha a társadalmi segítség önsegítéssel párosul, minden remény megvan arra, hogy a cigányság politikai emancipálódása társadalmivá is váljon. Gazdasági, szociális és kulturális értelemben egyaránt.

Irodalom:

Allport, G. W. 1975 Az előítélet. Gondolat, Budapest

Balázs S – Nagy A.: A romapedagógia elméleti alapjai. Okker, Bp. 2000.

Beck Zoltán: Romológia a felsőoktatásban. PTE, Pécs, 2001.

Csemer Géza: Habiszti.Bp.1995.

Csillei Béla - Kerékgyártó T. István: A „Roma Esély” program. Új Pedagógiai Szemle. 1998.

Forray R. Katalin-Hegedűs T. András: A cigány etnikum újjászületőben Bp. Akadémiai.1990.

Forray R. Katalin-Hegedűs T. András: Cigány gyermekek szocializációja. Bp. 1998. Aula

Forray R. Katalin: Romológia-Ciganológia Dialóg Campus, Pécs, 2000

Fraser, Angus: A cigányok. Osiris, Bp.1996.

Glatz Ferenc: A cigányok Magyarországon. Bp. MTA 1999. április 11.

Kaltenbach Jenő: A kisebbségi ombudsman jelentése a kisebbségek oktatásának átfogó vizsgálatáról. Bp.1998.

Kemény István: A magyarországi romák. Press Publica, Bp. 2000.

Kemény István - Havas Gábor - Kertesi Gábor: Cigányvizsgálat, Kézirat 1994.

Liégeois, J-P. Romák, cigányok, utazók. ET Információs Központ, Bp., 1998.

Ligeti György: Cigány népismereti tankönyv. Konsept-H.Bp. 2000

Várnagy Elemér: Cigány fiatalok a nagyvilágban, Lámpás. 1993.